

KORZENIE I PRAKTYKA TOTALITARYZMU

WYPISY ŹRÓDŁOWE

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Gdańsku

KORZENIE I PRAKTYKA TOTALITARYZMU

WYPISY ŹRÓDŁOWE

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Oddział w Gdańsku

GDAŃSK 2020

Koncepcja:

DR PAWEŁ BŁAŻEWICZ, DR IWONA DEMCZYSAK,
DR GRZEGORZ ŁESZCZYŃSKI, DR HAB. TOMASZ PANFIL

Wybór i opracowanie źródeł:

BARTOSZ JANUSZEWSKI

Projekt graficzny, skład i łamanie:

PIOTR WIEJAK

Zdjęcie na okładce:

ĆWICZENIA SOWIECKICH PIONIERÓW Z ZAKRESU OBRONY
PRZECIWGAZOWEJ, 1937 R. (DOMENA PUBLICZNA)

Redakcja i korekta:

ROKSANA BLECH

Druk i oprawa:

ZAJDER - PRO POLIGRAFIA
UL. HEBANOWSKIEGO 51, 80-766 GDAŃSK

© Copyright by

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ – KOMISJA ŚCIGANIA
ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU,
GDAŃSK 2020

Wydawca:

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ – KOMISJA ŚCIGANIA
ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU
ODDZIAŁ W GDAŃSKU

Publikacja przygotowana przez

ODDZIAŁ IPN – KŚZPNP W GDAŃSKU,
AL. GRUNWALDZKA 216, 80-266 GDAŃSK

Publikacja jest częścią ogólnopolskiego projektu edukacyjnego IPN i MEN
pt. KORZENIE TOTALITARYZMU

Zapraszamy na nasze strony internetowe:

www.gdansk.ipn.gov.pl

www.ipn.poczytaj.pl

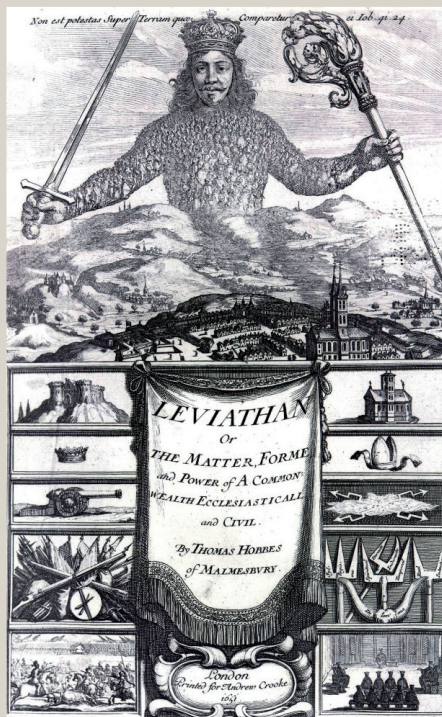

ANTECEDENCJE – CZASY NOWOŻYTNE

NASIONA TOTALITARYZMU W HOBBSOWSKIEJ KONCEPCJI PAŃSTWA

Thomas Hobbes (1588–1679) – angielski filozof polityki, zwolennik sprawowania przez państwo władzy świeckiej i religijnej.

Hobbes określił państwo mianem lewiatana. Jest to wywodzący się z Biblii potwór morski, wyobrażenie starotestamentowego symbolu szatana (*magnus Leviathan*). Lewiatan został przez Hobbesa zestawiony z platońskim symbolem wielkiego człowieka (*magnus homo*), będącego ucieleśnieniem onnipotentnej władzy. Sylwetka lewiatana, w interpretacji Hobbesa uosabiająca państwo, znajduje się na stronie tytułowej jego traktatu filozoficznego z 1651 r. pt. *Lewiatan czyli Materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*. Monstrum w prawej ręce trzyma miecz – symbol władzy świeckiej, w lewej zaś dzierży pastorał – symbol władzy duchowej. Pod wizerunkiem miecza figurują zamek warowny, korona, działo, muszkiety, lance i sztandary, widoczne jest także starcie na polu bitwy. Pod ramieniem symbolizującym religię znajdują się natomiast świątynia, infuła (biskupie nakrycie głowy), alegoria klątwy papieskiej, dystynkcje oraz zgromadzenie dostojników kościelnych (sobór). Rysunki te przedstawiają więc typowe atrybuty zwierzchności w sporze między władzą świecką a władzą duchowną. Pierwsze symbolizują siłę i walkę, drugie – wiarę i narzędzia intelektualne. Oba filary władzy Hobbes podporządkował państwu, uzasadniając konieczność istnienia religii państwowej.

Źródło:

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Lewiatan_\(traktat_filozoficzny\)#/media/Plik:Leviathan.jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Lewiatan_(traktat_filozoficzny)#/media/Plik:Leviathan.jpg)
[dostęp: 1.03.2020].

Jedyną drogą do tego, żeby ustanowić taką moc nad ogółem ludzi, która byłaby zdolna bronić ich od napaści obcych i od krzywd, jakie sobie czynią wzajemnie, i która by przez to dawała im takie bezpieczeństwo, iżby swoim staraniem i płodami ziemi mogli się wyżywić i żyć w zadowoleniu – otóż jedyną taką drogą jest przenieść całą ich moc i siłę na jednego człowieka albo na jedno zgromadzenie ludzi, które by mogło większością głosów sprowadzić indywidualną wolę ich wszystkich do jednej woli.

[...] Gdy się to stanie, wielość ludzi zjednoczona w jedną osobę nazywa się państwem, po łacinie „civitas”. I tak powstaje wielki Lewiatan, a raczej (mówiąc z większym szacunkiem) bóg śmiertelny, któremu pod władztwem Boga Nieśmiertelnego zawdzięczamy nasz pokój i naszą obronę.

Źródło:

Thomas Hobbes, *Lewiatan czyli Materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tł. C. Znamierowski, wstęp i przypisy J.C.A. Gaskin, Warszawa 2005, s. 257–258.

PYTANIA:

1. Jakim określeniem myśliciel definiuje swój ideał państwa?
2. Czym autor tekstu uzasadnia fakt, że obywatele powinni oddać państwu władzę absolutną?
3. Dlaczego Hobbes podporządkowuje religię państwu?
4. Korzystając z wiedzy pozaźródłowej, wymień państwa chrześcijańskie, które uznały dominację władzy świeckiej. Czy uchroniło je to od wojen lub niesprawiedliwości?

FILOZOFIA VERSUS RELIGIA WEDŁUG WOLTERA

Volter (Voltaire, właśc. François-Marie Arouet; 1694–1778) – francuski pisarz, filozof, historyk i publicysta doby Oświecenia.

Filozofię Woltera cechuje odrzucenie autorytetów oraz instytucji Kościoła. W jego pismach rozum znajduje się w wyraźnej opozycji do dogmatów oraz prawd wiary. W religijnym dogmatyzmie myśliciel dostrzegał korzenie nietolerancji, braku wolności, prześladowań i niesprawiedliwości. W Kościele widział natomiast przede wszystkim instytucję władzy. Krytykował zwłaszcza katolicyzm. Wierzył w możliwość podporządkowania Kościoła wymogom rozumu, a także władzy państwowej, która wymuszałaby tolerancję religijną. W swych pismach skierowanych przeciwko Polakom oskarżał konfederatów barskich o fanatyzm religijny, czym usprawiedliwiał interwencję zaborców.

Filozofia, jedynie filozofia, ta siostra religii, rozbroiła ręce, które zabobon tak długo okrwawiał, a duch ludzki, budząc się ze swego zapamiętania, zdumiał się potwornościami, ku którym poniósł go fanatyzm. My sami mamy we Francji bogatą prowincję, gdzie luteranizm wziął górę nad katolicyzmem. Uniwersytet alzacki jest w rękach luteran, zajmują oni część urzędów miejskich. Nigdy najmniejszy spór religijny nie zakłócił spokoju tej prowincji, odkąd należy ona do naszych królów.

Źródło:

Volter, *Traktat o tolerancji napisany z powodu śmierci Jana Calasa*, tł. Z. Rytko, A. Sowiński, Warszawa 1988, s. 26.

Teizm jest podstawą wszelkich religii, jest siodłem wszystkich związków i koncepcji filozoficznych, jest tętnicą i nerwem przenikającym świat cały. Są [tacy], których ciekawi pytanie: czy teizm, [...] wolny od obrzędów, może być religią? Rzecz prosta – nie jest religią proste mechaniczne uznanie boga jako niezrównanego twórcy, i nie jest religią podziwianie twórców jego. Podziwiamy przecież i cesarza chińskiego. Lecz kto wierzy, że między bóstwem a człowiekiem zachodzi związek głęboki a śmiały, że człowiek zrodzony do wolności sam jest Złego i Dobrego twórcą, że i duszę trzeba stworzyć, i że na tej zasadzie rozumu spoczywa prawo naturalne – ten posiadał, oczywiście, religię własną i to górnieszczą nad niezliczone odmiany sekciarstwa, klechy i religianty.

Źródło:

Voltaire, *Refleksye*, tł. G. Glass, Lwów 1911, s. 13.

PYTANIA:

1. Wyjaśnij, czym jest teizm.
2. Czym Wolter uzasadnia wyższość religii protestanckiej nad religią katolicką oraz wyższość teizmu nad wyznaniem religijnymi?
3. Jaką rolę w swojej koncepcji teizmu Wolter przypisuje człowiekowi?

JEDNOSTKA A „WOLA POWSZECHNA” WEDŁUG ROUSSEAU

Jan Jakub Rousseau (1712–1778) – genewski pisarz tworzący w języku francuskim, filozof, pedagog, teoretyk muzyki.

Rousseau jest uważany za jednego z głównych ideologów rewolucji francuskiej. Dążył do pogodzenia indywidualnych egoizmów, które uznawał za pierwotny ludzki odruch. Jego zdaniem miłość własna mogła zostać przewyżczona jedynie przez miłość państwa i roztopienie własnej woli w woli zbiorowej, którą określał mianem „woli powszechnej”. Chodziło więc o to, by każdy żywił wobec państwa taką miłość, jaką darzy samego siebie.

Ustalmy jako zasadę niezaprzecalną, że pierwsze poruszenia wrodzone są zawsze dobre; nie ma wrodzonej przewrotności w sercu ludzkim, nie ma w nim ani jednego występku, o którym nie można by powiedzieć, jak i którędy się tam dostał. Jedyna namiętność, wrodzona człowiekowi, to miłość samego siebie, czyli miłość własna, wzięta w szerokim znaczeniu.

Źródło:

Jan Jakub Rousseau, *Emil czyli o wychowaniu*, t. I, wstęp J. Legowicz; tł. W. Husarski, Wrocław 1955, s. 89.

[...] każdy nas społem oddaje swoją osobę i całą swoją potęgę pod naczelne kierownictwo woli powszechnej, i traktujemy każdego członka jako część niepodzielną całości. Ten akt zrzeszenia tworzy natychmiast, w miejsce prywatnej osoby [...], ciało moralne i zbiorowe, które złożone jest z tylu członków, ile zgromadzenie liczy głosów, które uzyskuje przez ten akt swoją jedność, swoje życie i swoją wolę.

Źródło:

Jan Jakub Rousseau, *Umowa społeczna*, tł. A. Peretiatkowicz, Łódź 1948, s. 20–21.

W *Umowie społecznej* Rousseau oddziela „religię człowieka”, a więc wyznanie, które powinno być jego zdaniem prywatne, od „religii obywatela”. Proponuje przy tym egoizm zbiorowy jako zasadę religii obywatelskiej, pozwalającą ograniczyć prawa człowieka do praw obywatelskich.

Religia obywatela, przepisana w jednym kraju, daje mu osobnych bogów, osobnych patronów opiekuńczych; ma własne dogmaty, własne ceremonie, własny kult zewnętrzny przepisany prawem; poza jednym narodem, który ją wyznaje, wszystko jest dla niej niewierne, obce, barbarzyńskie; rozciąga ona obowiązki i prawa człowieka tylko tak daleko, jak sięgają jej ołtarze.

Źródło:

Jan Jakub Rousseau, *Umowa społeczna*, tł. A. Peretiatkowicz, Warszawa 1966, s. 158.

PYTANIA:

1. Jakie są naturalne skłonności człowieka według Rousseau? Czy zgadzasz się z poglądem filozofa?
2. Na czym polega koncepcja „woli powszechnej”?
3. Czym Rousseau uzasadnia konieczność powołania wspólnoty politycznej kierującej się jedną „wolą powszechną”?
4. Jak sądzisz, dlaczego Rousseau postuluje konieczność stworzenia „religii obywatelskiej”?

KORZENIE – REWOLUCJA FRANCUSKA I WIEK XIX

REWOLUCJA FRANCUSKA

WOLNOŚĆ, RÓWNOŚĆ... TERROR

W okresie rewolucji francuskiej w prowincji Wandea wybuchło powstanie chłopskie. Miejscowa ludność, która w 1793 r. chwyciła za broń w obronie wiary i tradycji katolickiej, została uznana przez rządzących Francją jakobinów za kontrrewolucjonistów. Wymordowanie na rozkaz rządu rewolucyjnego ok. 150 tys. mieszkańców Wandei jest uważane za jedno z pierwszych nowożytnych ludobójstw.

Nie ma już Wandei, obywatele republikanie. Wraz ze swymi kobietami i dziećmi zginęła pod naszą wolną szablą. Grzebię ją w bagnach i lasach Savenay. Zgodnie z rozkazami, któreście mi dali, miażdżym dzieci kopytami koni, masakrowałem kobiety, które [...] nie będą już rodzić bandytów. Nie mam na sumieniu wzięcia chociażby jednego jeńca. [...] Drogi są zasłane trupami. Jest ich tyle, że w wielu miejscach tworzą piramidy. Bez przerwy rozstrzeliwuje się w Savenay, ponieważ ciągle przybywają bandyci chcący się poddać... My nie bierzemy jeńców, [...] litość to nie rewolucyjna sprawa.

Źródło:

Z meldunku gen. Westermanna do rządu rewolucyjnego (1794 r.), https://pl.wikiquote.org/wiki/Wojny_wandejskie [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Korzystając z powyższego cytatu, wykaż, że rewolucjoniści francuscy kierowali się zasadą „cel uświęca środki”.
2. Jak w odniesieniu do naczelnego rewolucyjnego hasła – „wolność, równość, braterstwo” – wyglądała rewolucyjna rzeczywistość?

MARKSIZM

MANIFEST KOMUNISTYCZNY O METODACH OSIĄGANIA CELU

Manifest Partii Komunistycznej, napisany przez Karola Marksa i Fryderyka Engelsa jako program Związku Komunistów, został po raz pierwszy ogłoszony drukiem w czasie Wiosny Ludów (1848 r.). Od czasu niemieckiego wydania z 1872 r. ukazywał się pod skróconym tytułem jako Manifest Komunistyczny.

Słowem, komuniści popierają [...] wszelki rewolucyjny ruch przeciw istniejącym stosunkom społecznym i politycznym. We wszystkich tych ruchach komuniści wysuwają jako podstawowe zagadnienie ruchu [...]. komuniści działają wszędzie na rzecz łączy i porozumienia partii demokratycznych wszystkich krajów. Komuniści uważają za niegodne ukrywanie swych poglądów i zamiarów. Oświadczają oni otwarcie, że cele ich mogą być osiągnięte jedynie przez obalenie przemocą całego dotychczasowego ustroju społecznego. Niechaj drżą panujące klasy przed rewolucją komunistyczną. Proletariusze nie mają w niej nic do stracenia prócz swych kajdan. Do zdobycia mają cały świat. Proletariusze wszystkich krajów, łączcie się!

Źródło:

<https://www.marxists.org/polski/marks-engels/1848/manifest.htm> [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Wymień zadania i metody działania komunistów.
2. Wyjaśnij sprzeczność między deklarowanym przez komunistów działaniem na rzecz wsparcia partii demokratycznych a programem obalenia przemocą dotychczasowego porządku społecznego.

MANIFEST KOMUNISTYCZNY O ZNIESIENIU WŁASNOŚCI PRYWATNEJ

[...] komuniści są najbardziej zdecydowaną, porywającą naprzód częścią partii robotniczych wszystkich krajów; w teorii wyprzedzają oni pozostałą masę proletariatu zrozumieniem warunków, przebiegu i ogólnych wyników ruchu proletariackiego. Najbliższy cel komunistów jest ten sam, co wszystkich pozostałych partii proletariackich: ukształtowanie proletariatu w klasę, obalenie panowania burżuazji, zdobycie władzy politycznej przez proletariat. Twierdzenia teoretyczne komunistów nie opierają się bynajmniej na ideach, na zasadach wymyślonych lub odkrytych przez tego czy owego reformatora świata.

Są one jedynie ogólnym wyrazem rzeczywistych stosunków istniejącej walki klas, wyrazem odbywającego się w naszych oczach ruchu dziejowego. [...] Tym, co wyróżnia komunizm, jest nie zniesienie własności w ogóle, lecz zniesienie własności burżuazyjnej. Ale współczesna burżuazyjna własność prywatna jest ostatnim i najpełniejszym wyrazem takiego wytwarzania i przywłaszczania produktów, które oparte jest na przeciwieństwach klasowych i na wyzysku jednych ludzi przez drugih. W tym sensie mogą komuniści zawrzeć swą teorię w jednym zdaniu: zniesienie własności prywatnej.

Źródło:

<https://www.marxists.org/polski/marks-engels/1848/manifest.htm> [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Jak autorzy Manifestu Komunistycznego definiują komunizm?
2. Jak skomentujesz opinię autorów, że własność prywatna jest z zasady wynikiem niesprawiedliwego traktowania jednej grupy społecznej przez drugą?

MANIFEST KOMUNISTYCZNY O PROLETARIACIE I MORALNOŚCI BURŻUAZYJNEJ

Proletariusz jest pozbawiony własności; jego stosunek do żony i dzieci nie ma już nic wspólnego z burżuazyjnymi stosunkami rodzinnymi; współczesna praca przemysłowa, współczesne ujarzmienie proletariusza przez kapitał [...] stało zeń wszelki charakter narodowy. Prawo, moralność, religia są dlań pewną ilością określonych przesądów burżuazyjnych, poza którymi ukrywa się pewna ilość określonych interesów burżuazji. Wszystkie dawne klasy, które zdobywały władzę, starały się zabezpieczyć uzyskane już przez siebie stanowisko życiowe drogą podporządkowania całego społeczeństwa warunkom swego wzbogacenia się. Proletariusze mogą opanować społeczne siły wytwórcze tylko znosząc swój własny dotychczasowy sposób przyswajania, a przez to samo i cały dotychczasowy sposób przywłaszczenia. Proletariusze nie mają nic swojego do zabezpieczenia, muszą natomiast zburzyć wszystko, co dotychczas zabezpieczało i ochraniało własność prywatną. Wszelkie ruchy dotychczasowe były ruchami mniejszości lub w interesie mniejszości. Ruch proletariacki jest samodzielnym ruchem olbrzymiej większości w interesie olbrzymiej większości. Proletariat, najniższa warstwa społeczeństwa obecnego, nie może się podnieść, nie może się wyprostować, nie wysadzając w powietrze całej nadbudowy warstw, stanowiących społeczeństwo oficjalne.

Źródło:

<https://www.marxists.org/polski/marks-engels/1848/manifest.htm> [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Dlaczego zdaniem Marksa i Engelsa rewolucja proletariatu musi posługiwać się przemocą?
2. Dlaczego Marks i Engels postulują zniszczenie prawa, moralności i religii?
3. Jak autorzy dokumentu uzasadniają tezę, że kapitał nie ma narodowości?

MANIFEST KOMUNISTYCZNY O ZANIKU NARODOWOŚCI

Zarzucano [...] komunistom, jakoby chcieli znieść ojczyznę, narodowość. Robotnicy nie mają ojczyzny. Nie można im odebrać tego, czego nie mają. Wobec tego, że proletariatu musi przede wszystkim zdobyć sobie władzę polityczną, wznieść się do stanowiska klasy narodowej, ukonstytuować się jako naród [...], aczkolwiek bynajmniej nie w znaczeniu burżuazyjnym. Odgraniczenia i przeciwieństwa narodowe pomiędzy ludami znikają coraz bardziej jeśli wraz z rozwojem burżuazji, wolnością handlu, rynkiem światowym, jednostajnością produkcji przemysłowej i odpowiadających jej warunków bytu. Panowanie proletariatu spotęguje jeszcze ich zanikanie. Zjednoczona akcja przynajmniej krajów cywilizowanych jest jednym z pierwszych warunków wyzwolenia proletariatu. W tym samym stopniu, w jakim zniesiony zostanie wyzysk człowieka przez człowieka, zniesiony będzie także wyzysk jednego narodu przez drugi. Wraz ze zniknięciem przeciwieństw klasowych wewnątrz narodu znika wzajemna wrogość narodów.

Źródło:

<https://www.marxists.org/polski/marks-engels/1848/manifest.htm> [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Czym autorzy *Manifestu* uzasadniali zanikanie różnic narodowych między ludźmi?
2. Jak marksistowska teza o walce klasowej ma się do twierdzenia o „zaniku przeciwieństw między klasami”?
3. Jak z dzisiejszej perspektywy oceniasz realizm zapowiadanego zaniku wrogości między grupami społecznymi i narodowymi?

ZYSK OPARTY NA PRZEMOCY WEDŁUG MARKSA

Karol Marks (1818–1883) – niemiecki filozof, dziennikarz i działacz rewolucyjny, wraz z Fryderykiem Engelsem twórca ideologii komunistycznej (tzw. socjalizmu naukowego), współtwórca I Międzynarodówki.

Pierwszy tom swojego najważniejszego dzieła – *Kapitału* – Marks wydał w Londynie w 1867 r. Uważał, że własność jest skutkiem przemocy. Interpretował „akumulację pierwotną” jako zabór, kradzież lub podbój. Określenie własności jako efektu przemocy pozwoliło mu stworzyć teorię o konieczności rewolucji, która przez posługiwanie się brutalną przemocą zaprowadzi „sprawiedliwość dziejową”.

Ustrój feudalny na wsi i ustrój cechowy w mieście utrudniał kapitałowi piętężnemu, utworzonemu z lichwy i z handlu, przeobrażenie się w kapitał przemysłowy. Zapory te padły z rozpuszczeniem feudalnych orszaków, wywłaszczeniem i częściowym wypędzeniem ludu wiejskiego. [...]

Odkrycie w Ameryce krain obfitujących w złoto i srebro, tępienie i ujarzmianie [...] ludności tubylczej w kopalniach, początek podboju i grabieży Indii Wschodnich, obrócenie Afryki w wielką knieję, w której się odbywają handlowe łowy na czarnoskórych – oto jutrzeńka ery produkcji kapitalistycznej. Te [...] procesy stanowią główne momenty akumulacji pierwotnej. Niebawem rozpoczyna się wojna handlowa narodów europejskich [...]. Zaczyna się ta wojna oderwaniem się Niderlandów od Hiszpanii, przybiera olbrzymie rozmiary w prowadzonej przez Anglię wojnie antyjakobińskiej, trwa jeszcze w wojnach o opium przeciw Chinom itd.

Różne momenty akumulacji pierwotnej przypadają zrazu, w kolejności mniej więcej chronologicznej, głównie na Hiszpanię, Portugalię, Holandię, Francję i Anglię. W Anglii pod koniec wieku XVII zostały one systematycznie ujęte w system kolonialny, [...] nowoczesny system podatkowy i system protekcjonizmu. Metody te po części oparte są na najbardziej brutalnej przemocy, np. system kolonialny. Wszystkie zaś posługują się władzą państwową, skoncentrowaną i zorganizowaną przemocą społeczną [...].

Źródło:

Karol Marks, *Kapitał. Krytyka ekonomii politycznej*, t. I: *Proces wytwarzania kapitału*, Warszawa 1951, s. 810.

PYTANIA:

1. Jakie argumenty świadczą zdaniem Marksa na rzecz tezy, że wszelka własność jest skutkiem przemocy?
2. Wymień przykłady własności, które przeczą tezom Marksa.

RODZINA PRZYSZŁOŚCI WEDŁUG ENGELSA

Fryderyk Engels (1820–1895) – najbliższy współpracownik Karola Marksa, współtwórca ideologii komunistycznej oraz I i II Międzynarodówki, rozwijał doktrynę marksistowską po śmierci jej inicjatora. Pracował jako zarządca fabryki oraz dziennikarz.

Zbliżamy się obecnie do przewrotu społecznego, kiedy dotychczasowe ekonomiczne podstawy monogamii nieuniknienie znikną tak samo, jak jej uzupełnienie – prostytucja. Wraz z przejściem środków produkcji na własność społeczną pojedyncza rodzina przestaje być gospodarczą jednostką społeczną: społeczeństwo będzie się opiekować wszystkimi dziećmi jednakowo – zarówno ślubnymi, jak i nieślubnymi.

Źródło:

Fryderyk Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa*, Warszawa 1947, s. 83.

PYTANIA:

1. Jak Engels definiuje monogamiczną rodzinę i dlaczego zapowiada jej „zniknięcie”?
2. Co zastąpi tradycyjną rodzinę po zwycięstwie rewolucji proletariackiej?

DOBÓR NATURALNY. DARWINIZM SPOŁECZNY

PODPORZĄDKOWANIE LUDZI PRAWOM PRZYRODY WEDŁUG DARWINA

Karol Darwin (1809–1882) – brytyjski przyrodnik, twórca teorii ewolucji, zgodnie z którą wszystkie gatunki w świecie natury pochodzą od wspólnego przodka.

W jaki sposób powstają te grupy gatunków, które tworzą to, co nazywamy odrębnymi rodzajami, a które różnią się od siebie bardziej niż gatunki jednego rodzaju? Wszystko to [...] jest rezultatem walki o byt. Dzięki tej walce, wszystkie zmiany, [...] jeśli tylko w pewnym stopniu są korzystne dla osobników danego gatunku w ich nieskończonej zawikłanych stosunkach z innymi istotami [...], będą sprzyjać zachowaniu tych osobników przy życiu i zwykle zostaną przekazane potomstwu. Potomstwo to będzie więc miało więcej szans na pozostanie przy życiu, ponieważ z wielu ciągle rodzących się osobników każdego gatunku niewielka tylko liczba może się utrzymać.

Źródło:

Karol Darwin, *O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego czyli o utrzymaniu się doskonalszych ras w walce o byt*, [w:] idem, *Dzieła wybrane*, t. II, tł. S. Dickstein, J. Nusbaum, Warszawa 1959, s. 69.

Człowiek, podobnie jak i każde inne zwierzę, niewątpliwie doszedł do swej wysokiej obecnej pozycji na drodze walki o byt, wynikającej z jego szybkiego rozmnażania się. I jeżeli ma dojść jeszcze wyżej, należy się obawiać, że będzie musiał nadal ciężko walczyć.

Źródło:

Karol Darwin, *Dobór płciowy*, [w:] idem, *Dzieła wybrane*, t. V, tł. K. Zaćwilichowska, red. S. Hiller, Warszawa 1960, s. 435.

PYTANIA:

1. Czym Darwin argumentuje, że „walka o byt” jest zasadą powszechną, obejmującą zarówno świat przyrody, jak i społeczność ludzką?
2. Jakie niebezpieczeństwa widzisz w niedostrzeganiu różnic między ludźmi a zwierzętami?
3. Dlaczego efekty przemysłów Darwina wciąż są nazywane teorią, a nie prawem Darwina?

[...] my, ludzie cywilizowani, robimy wszystko, co w naszej mocy, aby zatrzymać proces eliminacji; budujemy szpitale dla psychicznie chorych, niepełnosprawnych i przewlekle chorych; ustanawiamy prawa ubogich; a nasi lekarze robią, co mogą, żeby ratować życie każdemu do ostatniej chwili. [...] W ten sposób słabi członkowie cywilizowanych społeczeństw przekazują swoją słabość. Nikt, kto był w hodowli udomowionych zwierząt nie wątpi, że to musi być wysoko szkodliwe dla rasy ludzi. [...]

Źródło:

Karol Darwin, *O pochodzeniu człowieka*, Warszawa 2009, s. 32.

PYTANIA:

1. Wykaż, że koncepcje Darwina stały w jawnej sprzeczności z etyką chrześcijańską i podkopywały fundamenty, na których opierała się cywilizacja europejska.
2. Czy tezy głoszone przez Darwina mogły leżeć u podstaw eugeniki (pojęcie eugenika – zob. s. 14)?

PRZENIESIENIE TEORII DARWINA NA STOSUNKI SPOŁECZNE WEDŁUG SPENCERA

Herbert Spencer (1820–1903) – angielski filozof i socjolog, który sformułował filozoficzną teorię ewolucji społecznej.

Liczne a przeróżne istoty, napełniające ziemię, nie mogą żyć całkiem oddzielnie od siebie, lecz zostają w mniejszym lub większym zetknięciu ze sobą. Celowe działanie w znacznym stopniu wchodzi w skład „walki o byt”, toczącej się pomiędzy osobnikami jednego i różnych gatunków; w ogóle mówiąc, pomysłne celowanie [celowe działanie], dokonywane przez jedną istotę, pociąga za sobą niepomysłne celowanie innej istoty tegoż lub innego gatunku. Na to, aby mięsożerne żyć mogły, trawożerne muszą umierać; ażeby potomstwo ich mogło się wyhodować, potomstwo słabszych musi zostać osieroconym.

Źródło:

Herbert Spencer, *Zasady etyki*, tł. J. Karłowicz, Warszawa 1884, s. 14.

KRYTYKA ZORGANIZOWANEJ DOBROCZYNNOCI WEDŁUG SPENCERA

Darwin dowiódł, że „dobór naturalny” połączony z dążnością do zmian i dziedzicznością zmian, był jedną z głównych przyczyn [...] tego rozwoju, dzięki któremu przystosowały się do swego trybu życia wszelkie jestestwa żyjące, poczynając od najluchszych, aż dosięgły swojej organizacji obecnej. [...] Jednak rzecz dziwna, dzisiaj, gdy ta prawda przyjęta jest przez większość ludzi wykształconych, dziś, kiedy o dobroczynnym wpływie utrwalania się gatunków najzdolniejszych są oni przekonani [...], dziś właśnie więcej, niż w jakimkolwiek okresie dziejów ludzie ci dokładają wszelkich usiłowań,

aby utrwalić byt osobników najmniej uzdolnionych. [...] Przed wielu laty żyła dziewczyna, dziecę nieprawego związku [...]; była ona matką płodną z rasy płodnej. Oprócz wielkiej liczby idiotów, niedo-
tęgów, opojów, lunatyków, ubogich i prostytutek rejestr hrabstwa Hudson obejmuje imiona dwustu jej potomków, którzy byli zbrodniarzami. Byłoby to dobrocią czy okrucieństwem pozostawić tych ludzi z pokolenia w pokolenie w możliwości rozmnażania się i stawania się plagą coraz większą dla społeczeństwa pośród którego istnieli?

Źródło:

Herbert Spencer, *Jednostka wobec państwa*, Warszawa 1886, s. 125–126.

PYTANIA:

1. Wymień kategorie osób, którym Spencer odbiera prawo do pomocy humanitarnej?
2. Dlaczego autor nazywa okrucieństwem pomaganie osobom mniej uzdolnionym lub ludziom z niższych warstw społecznych?
3. W czyim interesie leży według myśliciela odmówienie pomocy wspomnianym wyżej osobom?
4. Jakie skutki może pociągnąć wykluczenie z prawa do pomocy przywołanych przez autora kategorii osób?

RASIZM. EUGENIKA. NIETZSCHEANIZM

DE GOBINEAU – PREKURSOR RASIZMU

Artur de Gobineau (1816–1882) – francuski dyplomata, twórca teorii rasizmu. Swoje poglądy zawarł głównie w dziele *Szkice o nierówności ras ludzkich*, napisanym w latach 1853–1855.

Jako pierwszy wysunął tezę o istnieniu „rasy aryjskiej”, dominującej rzekomo nad innymi rasami, i głosił konieczność jej przetrwania wśród francuskiej i niemieckiej arystokracji. Położył fundament pod rozwój eugeniki (pojęcie eugenika – zob. s. 14).

Różne grupy w obrębie białej rasy tak samo różną się siłą, jak urodą [...]. Włosi są piękniejsi niż Niemcy lub Szwajcarzy [...]. Podobnie Anglicy wykazują wyższy typ piękna fizycznego niż narody słowiańskie. Siłą Anglicy przewyższają wszystkie inne rasy europejskie, podczas gdy Francuzi i Hiszpanie mają większą zdolność przeciwstawiania się zmęczeniu i niedostatkowi, co jest związane z życiem w trudnym klimacie.

Narodziny, wzrost i upadek społeczeństwa oraz jego cywilizacji wiążą się z czynnikami wykraczającymi daleko poza zwykłe zainteresowania historyków. Czynniki te nie mają zasadniczo nic wspólnego z ludzkimi namiętnościami [...]. Najbardziej decydujący wpływ na to mają różne rodzaje inteligencji przynależne różnym rasom i mieszankom rasowym [przekład własny].

Źródło:

Arthur de Gobineau, *Essay on the inequality of the human races*, [w:] J. Cape, *Selected Political Writings*, London 1970, s. 114, 164.

PYTANIA:

1. Co sądzisz o dywagacjach de Gaubineau odnośnie cech przynależnych poszczególnym narodom?
2. Co zdaniem autora najbardziej decyduje o „sile rasy” w walce o byt?

Francis Galton (1822–1911) – kuzyn Karola Darwina, brytyjski badacz, który zapoczątkował współczesną teorię dotyczącą kontroli populacji. Jako pierwszy użył terminu eugenika.

Galton zastosował pojęcie eugeniki do oznaczenia nowej dziedziny nauki, której celem miało być „ulepszanie” gatunku ludzkiego, czy jak wówczas pisano – „rasy ludzkiej”. Na oznaczenie nowej dyscypliny naukowej używał opisowego określenia „higiena rasowa”.

Eugenika jest nauką, która zajmuje się wszystkimi czynnikami doskonalącymi wrodzone cechy rasy, również tymi, które rozwijają te cechy w najwyższym stopniu. [...] Długą listę cech [pożądanych], które prawie wszyscy oprócz „pomyłonych” braliby pod uwagę, wybierając najlepszych przedstawicieli swojej klasy, można łatwo stworzyć. Obejmowałyby zdrowie, energię, talent, odwagę i uprzejme usposobienie. Przypomnijcie sobie, że naturalne różnice pomiędzy psami są wyraźnie widoczne we wszystkich tych aspektach, a ludzie są całkiem regulowani przez naturę, jak inne zwierzęta podobnych gatunków. Szczególne zdolności byłyby wysoko cenione przez ich posiadaczy – talent artystyczny przez artystów, odwaga badawcza i prawdomówność przez naukowców, religijne pochłonięcie przez mistyków i tak dalej. Istniełoby samoofiarnicy, samoprześladowcy i inni wyjątkowi idealisci, lecz ich przedstawiciele byłoby lepszymi przedstawicielami wspólnoty niż ci, co ich wybrali. Posiadaliby więcej cech potrzebnych w państwie – więcej werwy, więcej zdolności i więcej konsekwencji w [dążeniu do] celu. Można zaufać wspólnocie, że odrzuci kryminalistów i innych, których ocenia jako niepożądanych.

Założmy przez moment, że stosowanie eugeniki powinno podnieść średnią jakość naszego narodu do jego obecnej lepszej połowy i rozważmy zyski. Ogólny charakter życia domowego, społecznego i politycznego byłby lepszy. Rasa jako całość byłaby mniej głupia, niepoważna, nadpobudliwa i bardziej przezorna politycznie, niż jest teraz. Demagodzy, którzy grają pod publiczność, musieliby schlebiać o wiele bardziej rozsądnej publiczności, niż obecnie. Powinniśmy być lepiej dopasowani, by wypełnić nasze wielkie, imperialne możliwości. Wreszcie, ludzie posiadających bardzo rzadkie zdolności byłoby więcej, ponieważ podniósłby się poziom, z którego wyrosli.

Są trzy etapy do przejścia:

1. Eugenika musi być uznana za kwestię naukową do czasu, gdy jej dokładne znaczenie zostanie zrozumiane i zaakceptowane jako fakt.
2. Musi być uważana za przedmiot, którego praktyczny rozwój zasługuje na poważny namysł.
3. Musi być wprowadzona w świadomość narodową niczym nowa religia. Eugenika posiada silne pretese do zostania ortodoksyjną zasadą religii przyszłości, ponieważ współpracuje z dziełem natury, zabezpieczając reprezentację ludzkości przez najbardziej odpowiednie rasy.

Źródło:

Francis Galton, *Eugenika: jej definicja, zakres, cele*, „Dialogi Polityczne. Polityka – Filozofia – Społeczeństwo – Prawo” 2008, nr 10, s. 19–20, 23.

PYTANIA:

1. Czym jest eugenika według Galtona?
2. Czym myśliciel uzasadnia odpowiedzialność państwa za „jakość” populacji?
3. Dlaczego uważa on, iż obowiązkiem państwa jest zastosowanie eugeniki?
4. Jakie niebezpieczeństwa niesie ze sobą usankcjonowana prawnie i państwowo eugenika?

„SŁABEUSZY UNICESTWIAĆ” – ETYKA BIOLOGICZNA W UJĘCIU ABDERHALDENA

Emil Abderhalden (1877–1950) – szwajcarski biochemik, fizjolog i etyk.

W oparciu o czystą biologiczną etykę jest dość oczywiste, że słabeuszy należy unicestwiać. Idea pomocy słabym i szczególnej nad nimi opieki jest z punktu widzenia biologicznego zupełnym novum. Opieka nad chronicznie chorymi psychicznie i fizycznie tak bardzo rozwinęła się w ostatnich czasach, że niektórzy uważają, że dla zdrowych niewiele pozostaje. Z czysto biologicznego punktu widzenia mogłoby się wydawać, że dla własnej korzyści zdrowi powinni zabijać chorych [przekład własny].

Źródło:

Emil Abderhalden, *Versuche am Menschen*, „Ethik” 1928, nr 5, s. 13.

PYTANIA:

1. Wskaż sprzeczność między definiowaną przez Abderhaldena „etyką biologiczną” a zasadami moralnymi, na których zbudowana została cywilizacja europejska (por. kazanie kardynała von Galena, s. 38).
2. Jakie widzisz podobieństwa między koncepcjami szwajcarskiego biochemika a niemieckim programem eutanazji (por. rozkaz Hitlera, s. 32)?

SHAW O „HUMANITARNYM ZABIJANIU”

George Bernard Shaw (1856–1950) – irlandzki dziennikarz, dramaturg i prozaik, laureat nagrody Nobla w dziedzinie literatury (1925 r.).

Po doświadczeniu I wojny światowej Shaw otwarcie zadeklarował pacyfizm, który jego zdaniem miał być panaceum na nacjonalizm i przemoc w relacjach międzypaństwowych. W 1931 r. odwiedził ZSRS, a kilka lat później uczestniczył w kampanii dezinformowania zachodniej opinii publicznej w sprawie Wielkiego Głodu. Zdeklarowany zwolennik rozwiązań eugenicznych, które uważał za jedyny ratunek dla cywilizacji.

Apeluję do chemików, by odkryli humanitarny gaz, który będzie zabijał natychmiast i bezboleśnie. Jak najbardziej zabójczy, ale humanitarny, nie okrutny [przekład własny].

Źródło:

„The Listener”, 7 lutego 1934 r.

PYTANIA:

1. Jak oceniasz powyższy apel, odnosząc się m.in. do faktu, że pisarz określał się jako pacyfista?
2. Uzasadnij, że powyższa wypowiedź Shawa stoi w sprzeczności z etyką chrześcijańską i zasadami, na których opiera się cywilizacja europejska.
3. Na podstawie dostępnych źródeł i wiedzy własnej wskaż, kto i kiedy zrealizował w praktyce postulat „humanitarnego zabijania” (por. m.in. rozkaz Hitlera – s. 32).

„NADCZŁOWIEK” I JEGO WROGOWIE WEDŁUG NIETZSCHEGO

Fryderyk Nietzsche (1844–1900) – niemiecki filozof i filolog klasyczny.

Nietzsche był przeciwnikiem idei równości, którą uważał za szkodliwą. Została ona jego zdaniem wprowadzona przez religię, która oddała ludziom słabym, lecz liczniejszym, władzę nad ludźmi silnymi, choć mniej licznymi. W ten sposób doszło do odwrócenia systemów wartości, ponieważ tylko ludzie silni mogą tworzyć wartości i narzucać je innym. Aby mogli je tworzyć, należy

pokonać chrześcijaństwo. Po śmierci Boga, jak twierdził filozof, zatriumfują silni. Teksty Nietzschego miały charakter indywidualistyczny. Dopiero po śmierci myśliciela jego siostra, Elisabeth Förster-Nietzsche, zinterpretowała je w duchu rasistowskim, co stało się inspiracją dla ruchu narodowosocjalistycznego w Niemczech.

Trzymajmyż się faktów: zwyciężył lud – inaczej „niewolnicy”, inaczej „mottoch”, inaczej „stado” lub jak wreszcie wam się to nazwać podoba. Skoro przez Żydów [tu: judaizm i chrześcijaństwo] to się dokonało, tedy żaden lud nie miał bardziej wszechdziejowej misji. „Panowie” strąceni, moralność człowieka pospolitego zwyciężyła. Można zwycięstwo to uważać za zatrucie krwi. [...]

Nie widzimy dziś nic, co chce się stać większym, przeczuwamy, że to wciąż jeszcze wstecz i wstecz iść będzie, w coraz większą rozcieńczoneść, w coraz większą dobroduszną, roztropność, wygodę, mierność, obojętność, chińszczyznę, chrześcijańskość – człowiek, nie ma wątpliwości, stawać się będzie coraz „lepszym”.

Źródło:

Fryderyk Nietzsche, *Z genealogii moralności. Pismo polemiczne*, tł. L. Staff, Warszawa 1904, s. 29, 40.

Ja was uczę nadczłowieka. Człowiek jest czymś, co pokonanym być powinno. Cóżście uczynili, aby go pokonać? Wszystkie istoty stworzyły coś ponad siebie; chcecie być odpyływem tej wielkiej fali i raczej do zwierzęcia powrócić, niżli człowieka pokonać? Czymże jest mała dla człowieka? Pośmiewiskiem i wstydem bolesnym. Tymże powinien być człowiek dla nadczłowieka: pośmiewiskiem i wstydem bolesnym.

Źródło:

Fryderyk Nietzsche, *Tako rzecze Zaratustra*, tł. W. Berent, Toruń–Warszawa–Siedlce 1922, s. 7.

PYTANIA:

1. Wymień argumenty Nietzschego przeciwko koncepcji równości.
2. Dlaczego filozof opowiada się za koniecznością dokonania rewolucji w świecie wartości?
3. Kim zdaniem Nietzschego jest nadczłowiek?
4. Jak autor tekstu ocenia rolę judeochrześcijańskiej tradycji?

PRAKTYKA – WIEK XX

KOMUNIZM

LENIN O IMPERIALIZMIE JAKO NAJWYŻSZYM STADIUM KAPITALIZMU

Włodzimierz Lenin (właśc. Władimir Iljicz Uljanow; 1870–1924) – rosyjski polityk komunistyczny, główny organizator przewrotu bolszewickiego, zwanego rewolucją październikową. Przywódca Rosji sowieckiej – pierwszego w dziejach państwa totalitarnego, w którym w praktyce zastosowano doktrynę Marksa (pod postacią tzw. marksizmu-leninizmu). Jeden z największych zbrodniarzy w dziejach ludzkości.

Kapitał stał się międzynarodowym i monopolistycznym. Świat jest podzielony pomiędzy garstkę wielkich mocarstw, [...] które osiągnęły najwyższe sukcesy w wielkiej grabieży i uciskaniu narodów. W taki sposób jest zorganizowany w epoce najwyższego rozwoju kapitalizmu rabunek blisko miliarda ludności kuli ziemskiej przez garstkę wielkich mocarstw. I przy kapitalizmie inna forma organizacji jest niemożliwa. Wyrzec się kolonii, „sfer wpływów”, wywozu kapitałów? Kto tak myśli, ten zniża się do poziomu księżulka, który co niedziela prawi bogaczom kazanie o wielkości idei chrześcijaństwa i radzi im ofiarować biedakom... no, jeśli nie kilka miliardów, to przynajmniej kilkaset rubli rocznie.

Źródło:

Włodzimierz Lenin, *Dzieła wybrane w dwunastu tomach*, t. V: 1914–1917, Moskwa 1940, s. 150–151.

PYTANIA:

1. Jakich cech – zdaniem Lenina – nabrał współczesny mu kapitalizm?
2. Jaką moralność autor tekstu przypisuje religii chrześcijańskiej?
3. Czy rola chrześcijaństwa ogranicza się do faktów opisanych przez Lenina?

LENIN O KONIECZNOŚCI REWOLUCYJNEGO TERRORU

Każdy co dziesiąty winny pasożytnictwa zostanie rozstrzelany na miejscu... Musimy wzmóc siłę terroru... rozstrzeliwać i wywozić... zapoczątkować bezlitosny, masowy terror przeciw kutakom, popom i białogwardzistom. [...]

Musimy łamać wszelki opór z taką brutalnością, żeby nie zapomniano o niej przez kilka dziesięcioleci.

Źródło:

Simon Sebag Montefiore, *Potwory. Historia zbrodni i okrucieństwa*, tł. J. Korpany, Warszawa 2010, s. 198, 200.

PYTANIA:

1. W jakie grupy społeczne – zdaniem Lenina – ma w pierwszej kolejności uderzać rewolucyjny terror?
2. Porównaj powyższe wypowiedzi przywódcy bolszewików z meldunkiem gen. Westermanna (por. s. 8) i znajdź w nich elementy wspólne.

LENIN O NOWEJ KOMUNISTYCZNEJ MORALNOŚCI

Nasz kodeks moralny jest absolutnie nowy. [...] nam wszystko wolno, ponieważ jako pierwsi na świecie wyciągamy miecz nie w celu zniewolenia, lecz w imię wolności i wyzwolenia spod ucisku.

Źródło:

Roman Bäcker, *Totalitaryzm: geneza, istota, upadek*, Toruń 1992, s. 42.

PYTANIA:

1. Jak oceniasz „kodeks moralny” Lenina?
2. Czym przywódca bolszewików uzasadnia stosowanie przemocy?

APEL STALINA DO CHŁOPÓW O UDZIAŁ W REWOLUCJI

Józef Stalin (właśc. Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili; 1878–1953) – jeden z przywódców komunistycznego przewrotu (tzw. rewolucji październikowej), a po śmierci Lenina dyktator Związku Sowieckiego, odpowiedzialny za śmierć milionów ludzi, m.in. w trakcie przymusowej kolektywizacji.

Zgodnie z doktryną marksistowską rewolucja miała być przeprowadzona siłami robotników. W nieuprzemysłowionej Rosji nie było jednak silnego proletariatu, dlatego Stalin, podobnie jak wcześniej Lenin, odwołał się do chłopów i ich potrzeby przejęcia ziemi na własność. Tych samych chłopów poddał następnie przymusowej kolektywizacji, poświęcając życie milionów ludzi utrzymujących z pracy na roli.

Dlatego zwracamy się do chłopów, do całej biedoty chłopskiej na całym obszarze Rosji – by ujęli swą własną sprawę we własne ręce i pchnęli ją naprzód. Wzywamy ich, by organizowali się w Rewolucyjne

Komitety Chłopskie (gminne, powiatowe itd.) oraz by zabierając za ich pośrednictwem ziemię obszar- niczą, samowolnie uprawiali ją w sposób zorganizowany. Wzywamy ich, by uczynili to nie zwlekając, by nie czekali na Zgromadzenie Ustawodawcze i nie zwracali uwagi na reakcyjne zakazy ministerialne, rzucające kłody pod nogi rewolucji.

Źródło:

Józef Stalin, *Ziemia dla chłopów*, [w:] idem, *Dzieła*, t. III: 1917 marzec–październik, Warszawa 1951, s. 45.

PYTANIA:

1. W kontekście przeprowadzonej na przełomie lat 20. i 30 XX w. przymusowej kolektywizacji oceń, jakie były rzeczywiste intencje Stalina, wzywającego chłopów do odebrania ziemi ich właścicielom.
2. Dlaczego autor tekstu zachęcał chłopów, by nie czekali na decyzje prawne dotyczące podziału ziemi?

STALIN O METODZIE SPRAWOWANIA RZĄDÓW

Wolę, gdy ludzie popierają mnie ze strachu niż z przekonania. Przekonania są zmiennne, strach zawsze jest ten sam.

Źródło:

https://pl.wikiquote.org/wiki/J%C3%B3zef_Stalin [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Jak na podstawie powyższej wypowiedzi można zdefiniować jedną z najważniejszych cech państwa totalitarnego?

TERRORYZM REWOLUCYJNY WEDŁUG TROCKIEGO

Lew Trocki (właśc. Lejba Dawidowicz Bronsztejn; 1879–1940) – jeden z organizatorów bolszewickiego przewrotu w Rosji w 1917 r. Komisarz spraw zagranicznych oraz spraw wojskowych (do 1925 r.), twórca koncepcji eksportu rewolucji i rozciągnięcia panowania komunistycznego na cały świat. W późniejszym okresie konkurent polityczny Stalina, który został wydalony z partii i z kraju. Zamordowany przez NKWD w Meksyku.

Kto pryncypialnie wyrzeka się terroryzmu, tj. środków tłumienia i zastraszania zatwardziałej i zbrojnej kontrrewolucji, ten powinien wyrzec się politycznego panowania klasy robotniczej, jego rewolucyjnej dyktatury. Kto wyrzeka się dyktatury proletariatu, ten wyrzeka się społecznej rewolucji i stawia krzyż na socjalizmie. [...] Klasa robotnicza, gdy zdobyła w walce władzę, miała za zadanie i obowiązek uczynić tę władzę niezachwianą, sprawić, by jej panowanie nie podlegało dyskusji, zniechęcić swych wrogów do państwowego przewrotu i przez to zapewnić sobie możliwość socjalistycznych reform. W przeciwnym razie nie było po co zdobywać władzy. [...] rewolucja wymaga od rewolucyjnej klasy, by osiągnęła ona swój cel wszelkimi środkami, jakie ma do dyspozycji: jeśli trzeba – poprzez powstanie zbrojne, jeśli trzeba – poprzez terroryzm. Rewolucyjna klasa, która z bronią w ręku zdobyła władzę, zobowiązana jest i będzie z bronią w ręku tłumić wszystkie próby wyrwania jej sobie z rąk. Tam, gdzie będzie miała przeciwko sobie wrogi spisek, zamach, bunt – sprawi, że spadnie na głowy wrogów surowa rozprawa. [...]

Terror jest bezsilny [...] jeśli stosuje go reakcja przeciwko historycznie wznoszącej się klasie. Terror jednak może być bardzo skuteczny przeciwko klasie reakcyjnej, która nie chce zejść ze sceny. Zastraszanie jest potężnym środkiem polityki – międzynarodowej i wewnętrznej. Wojna, tak jak i rewolucja, opiera się na zastraszaniu. Zwycięska armia niszczy z reguły tylko nieznaczną część armii pokonanej, pozostałych zastraszając, łamiąc ich wolę. Tak samo postępuje rewolucja: zabija jednostki, zastrasza

tysiące. W tym sensie czerwony terror zasadniczo nie różni się od zbrojnego powstania, którego jest bezpośrednią kontynuacją.

„Moralnie” osądzać państwowy terror rewolucyjnej klasy może jedynie ten, kto zasadniczo odrzuca wszelką przemoc w ogóle – a więc każdą wojnę i każde powstanie. [...] Burżuazja w obecnej epoce jest klasą upadającą. Nie tylko nie odgrywa już roli niezbędnej w produkcji, lecz swoimi imperialistycznymi metodami zawłaszczania niszczy światową gospodarkę i ludzką kulturę. Jednakże historyczny upór burżuazji jest kolosalny. Opiera się i nie chce odejść. Tym samym grozi ona pociągnięciem za sobą w przepaść całego społeczeństwa. [...] Czerwony terror jest narzędziem stosowanym przeciwko skazanej na zgliszczenie klasie, która nie chce ginąć. Jeśli biały terror może jedynie opóźnić historyczne wstąpienie proletariatu, to czerwony terror przyspiesza zgliszczenie burżuazji. [...] Bez czerwonego terrorku rosyjska burżuazja wraz z burżuazją światową zdusiłaby nas na długo przed nadejściem rewolucji w Europie. Trzeba być ślepcem, by tego nie widzieć, albo falsyfikatorem, by temu zaprzeczać. Kto uznaje rewolucyjne historyczne znaczenie samego faktu istnienia sowieckiego systemu, ten winien sankcjonować także czerwony terror.

Źródło:

<https://maopd.files.wordpress.com/2014/02/trocki-terroryzm-i-komunizm-1920.pdf>
[dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Czym Trocki uzasadnia terror i przemoc w życiu społecznym?
2. Zastanów się nad konsekwencjami usankcjonowania terrorku jako zasady funkcjonowania państwa – tak dla relacji społecznych w państwie, jak i jego relacji międzynarodowych.

WYCHOWANIE SOWIECKIE WEDŁUG ŁUNCZARSKIEGO

Anatolij Łunczarski (1875–1933) – komunistyczny teoretyk kultury i edukacji, w latach 1917–1929 komisarz oświaty w bolszewickim rządzie Rosji, bliski współpracownik Lenina i Stalina. Wykładowca w Instytucie Czerwonej Profesury w Moskwie.

Harmonijnemu człowiekowi w harmonijnym społeczeństwie nie będzie potrzebna krew, okrucieństwo. Jeśli jednak my [...] nie wyrobimy w dziecku charakteru bojownika, przeszkodzi nam to [...] w utworzeniu harmonijnego społeczeństwa. Naszych wrogów klasowych i tysiące innych przeszkód trzeba pokonywać w wyczerpującej pracy i walce, i potrzebny nam jest człowiek intensywnego dążenia, intensywnego krytycyzmu, zdolny do olbrzymiego wysiłku, do największego poświęcenia. Przewidujemy harmonijne cele, ale w procesie walki musimy być inni. Trzeba odróżniać socjalizm w procesie walki i socjalizm zwyczajny. Socjalizm zwyczajny – to społeczeństwo bezklasowe, a socjalizm w procesie walki – to uciszona ludzkość, która zrywa swe pęta, złożone z żywych ciał i żywej świadomości wrogów klasowych. Chcemy wychować człowieka, który byłby kolektywistą naszych czasów, który żyłby życiem społecznym o wiele bardziej niż osobistymi interesami. Nowy obywatel powinien być przepełniony patosem stosunków polityczno-ekonomicznych budownictwa socjalistycznego, żyć nimi, kochać je, widzieć w nich cel i treść swojego życia. Wypływająca stąd jego działalność, gdziekolwiek przebiega – w sferze organizacyjnej, pracy ściśle fizycznej itd. – musi być zawsze oświetlona tym blaskiem, musi być uzgodniona z całym kolektywem. Człowiek powinien myśleć, jako „my”, stać się żywym, użytecznym, odpowiednim organem, częścią tego „my”. Wszystkie interesy osobiste muszą odejść daleko na drugi plan. Jednakże nie powiadamy przez to, iż chcemy zlikwidować naturalne troski, troski o zaspokojenie własnych potrzeb, osobistego instynktu; powiadamy jedynie, że to powinno ustąpić wobec wymagań życia kolektywnego.

Źródło:

<https://maopd.files.wordpress.com/2013/07/zadania-wychowawcze-szkoly-radzieckiej-1928.pdf>
[dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Jakimi słowami można zdefiniować proponowany przez Łunczarskiego sposób wychowania i kształcenia?
2. Co sądzisz o takim modelu kształcenia szkolnego dzieci?

KOMUNIZM WOBEC CHRZEŚCIJAŃSTWA WEDŁUG ŁUNCZARSKIEGO

[...] Wszystkie religie są trucizną, przede wszystkim zaś chrześcijaństwo, bo [...] naucza miłości bliźniego i miłosierdzia, a jedno i drugie przeczy naszym zasadom. [...] precz z miłością bliźniego, my potrzebujemy nienawiści, musimy umieć nienawidzić. Tylko za tę cenę zdobędziemy świat. [...] Sprzątnęliśmy królów tej ziemi, zabieramy się do królów nieba.

Źródło:

Marian Zdziechowski, *Walka o duszę młodzieży, Wilno 1927*, s. 34.

PYTANIA:

1. Dlaczego Łunczarski uważa chrześcijaństwo za główną przeszkodę w realizacji rewolucji komunistycznej?

ROZKAZ OPERACYJNY NR 00485 LUDOWEGO KOMISARZA SPRAW WEWNĘTRZNYCH (NKWD) ZSRS NIKOŁAJA JEŻOWA, DOTYCZĄCY ROZPOCZĘCIA „OPERACJI POLSKIEJ” – MOSKWA, 11 SIERPNI 1937 R.

W sierpniu 1937 r. NKWD rozpoczęło „operację (anty)polską”. W konsekwencji zmyślonych i sfabrykowanych zarzutów zamordowano co najmniej 111 091 obywateli sowieckich tylko z tego powodu, że byli Polakami. Całą akcję nadzorował Stalin, który na marginesie jednego z raportów podających liczbę zabitych Polaków napisał: „Bardzo dobrze! Czyśćcie i kopcie ten polski brud!”

Rozkazuję:

1. Rozpocząć 20 sierpnia 1937 r. szeroko zakrojoną operację mającą na celu całkowitą likwidację lokalnych organizacji POW [Polska Organizacja Wojskowa] i przede wszystkim ich dywersyjno-spiegowskich i powstańczych kadr w przemyśle, transporcie, sowchozach i kołchozach. Całą operację należy zakończyć w ciągu trzech miesięcy, tj. do 20 listopada 1937 r.

2. Aresztowaniu podlegają:

- a) wykryci podczas śledztwa i do tej pory nie odnalezieni działacze POW [...];
- b) wszyscy pozostali w ZSRS jeńcy wojenni z Wojska Polskiego;
- c) zbiegowie z Polski, niezależnie od czasu ich przejścia do ZSRS;
- d) przybyli z Polski emigranci polityczni i osoby pochodzące z wymiany [więźniów] politycznych;
- e) byli członkowie PPS i innych polskich antysowieckich partii politycznych;
- f) najaktywniejsza część lokalnego antysowieckiego elementu nacjonalistycznego z polskich rejonów [narodowych].

3. Operację aresztowań przeprowadzić w dwóch etapach:

- a) w pierwszym rzędzie podlegają aresztowaniu wymienione wyżej grupy ludzi pracujących w organach NKWD, w Armii Czerwonej, w zakładach zbrojeniowych, w innych fabrykach mających znaczenie dla obronności, w transporcie kolejowym, wodnym i powietrznym, w sektorze energetycznym zasilaającym wszystkie przedsiębiorstwa przemysłowe, w zakładach gazownictwa i przemysłu naftowego;
- b) w drugiej kolejności podlegają aresztowaniu wszyscy pozostali, pracujący w przedsiębiorstwach przemysłowych nie posiadających znaczenia dla obronności, w sowchozach, kołchozach i urzędach.

4. Jednocześnie z aresztowaniami rozpoczynać śledztwo. Główny nacisk śledztwa położyć na cał-

kowe ujawnienie organizatorów i kierowników grup dywersyjnych, w celu pełnego wykrycia sieci dywersyjnej. Wszystkich występujących w zeznaniach szpiegów, szkodników i dywersantów natychmiast aresztować. Do prac śledczych wydzielić specjalną grupę pracowników operacyjnych.

5. Wszystkich aresztowanych, w miarę ujawniania ich winy w trakcie śledztwa, należy podzielić na dwie kategorie:

a) pierwsza kategoria – do której zaliczają się wszystkie szpiegowskie, dywersyjne, szkodnicze i powstańcze kadry polskiego wywiadu – podlegające rozstrzelaniu;

b) druga kategoria – [ludzie] mniej aktywni, podlegający karze osadzenia w więzieniach i obozach na okres od 5 do 10 lat.

6. Co 10 dni sporządzać spisy [osób] zaliczonych w trakcie śledztwa do pierwszej i drugiej kategorii z krótkim streszczeniem materiałów śledczych i agenturalnych, opisujących stopień winy aresztowanego; [...] Wyrok po zatwierdzeniu spisów przez NKWD i przez Prokuratora Związku Sowieckiego wykonać natychmiast, tj. zasądzonych według pierwszej kategorii – rozstrzelać, a według drugiej – skierować do więzień i obozów zgodnie ze zleceniem NKWD ZSRS.

Źródło:

„Operacja polska” NKWD 1937–1938. Materiały dla ucznia [Teka edukacyjna IPN], Kraków–Warszawa 2017, s. 108–109.

PYTANIA:

1. Jaki rzeczywisty charakter i jaki cel, w kontekście wymyślonej przez sowieckie organa bezpieczeństwa polskiej agentury (w postaci fikcyjnej Polskiej Organizacji Wojskowej), miała operacja realizowana przez NKWD na podstawie rozkazu 00485?

PRZEMÓWIENIE MOŁOTOWA NA SESJI RADY NAJWYŻSZEJ ZSRS, WYGŁOSZONE 31 PAŹDZIERNIKA 1939 R.

Wiaczesław Mołotow (1890–1986) – ludowy komisarz (minister) spraw zagranicznych ZSRS w latach 1939–1949, jeden z najbliższych współpracowników Józefa Stalina, współodpowiedzialny za wybuch II wojny światowej.

Towarzysze Delegacji!

W ciągu ostatnich dwóch miesięcy zaszły w sytuacji międzynarodowej poważne zmiany. [...]

Po pierwsze należy wskazać na zmiany, które zaszły w stosunkach pomiędzy ZSRS a Niemcami. Od czasu zawarcia 23 sierpnia 1939 r. umowy sowiecko-niemieckiej o nieagresji, położony został kres nienormalnym stosunkom, które miały miejsce w ciągu szeregu lat pomiędzy ZSRS i Niemcami. W przeciwieństwie do wrogiego poprzedniego stosunku, rozniecanego wszelkimi sposobami przez poszczególne państwa europejskie, przyszło zbliżenie i polepszenie przyjaznych stosunków pomiędzy ZSRS i Niemcami. [...] znalazło [ono] swój wyraz w niemiecko-sowieckim traktacie o przyjaźni i współpracy oraz granicy pomiędzy ZSRS i Niemcami, podpisanym w dniu 28 września w Moskwie. Ostry zwrot, który nastąpił pomiędzy ZSRS i Niemcami, dwoma największymi państwami w Europie, nie mógł nie wpłynąć na całą sytuację międzynarodową. [...]

Po drugie należy wskazać na fakt wojskowego rozgromienia Polski i rozpadu państwa polskiego. Rzadzące koła Polski ogromnie chełpiły się „potęgą” i „walecznością” swej armii. Jednak okazało się, że wystarczyło krótkie uderzenie wymierzone przeciwko Polsce, początkowo armii niemieckiej, a następnie sowieckiej, aby nic nie pozostało z tego poczwarnego bękarta traktatu wersalskiego, który istniał kosztem uciskanych narodowości niepolskich. Polityka „tradycyjna” ciągłego lawirowania i gry pomiędzy Niemcami i ZSRS okazała się niewiele warta i całkowicie zbankrutowała.

Po trzecie trzeba przyznać, że wielka wojna, która wybuchła w Europie, wniosła gruntowe zmiany do całej sytuacji międzynarodowej. Wojna ta rozpoczęła się pomiędzy Niemcami i Polską i przekształciła

się w wojnę pomiędzy Niemcami [...] a Francją i Wielką Brytanią [...]. Wojna z Polską zakończyła się szybko w wyniku całkowitego bankructwa kierowników polskich. Polsce, jak wiadomo, nie pomogły ani angielskie, ani francuskie gwarancje. Dotychczas właściwie nie wiadomo, jakie to były gwarancje. Wojna pomiędzy Niemcami a blokiem angielsko-francuskim jest dopiero w pierwszym swym stadium i należycie się nie rozwinęła. [...] W związku z tymi ważnymi zmianami w sytuacji międzynarodowej poszczególne stare pojęcia, których używaliśmy jeszcze niedawno, i do których wielu tak się przyzwyczaiło, stały się przestarzałe i nie mogą być obecnie stosowane. [...] Wiadomo na przykład, że w ciągu ostatnich kilku miesięcy takie pojęcia, jak „agresja” i „agresor” nabrały nowej konkretnej treści, nabrały nowego znaczenia. Nietrudno się domyślić, że obecnie nie możemy wykorzystać tych pojęć w tym samym znaczeniu jak – przypuśćmy – 3–4 miesiące temu. Obecnie, gdy chodzi o wielkie mocarstwa Europy, Niemcy znajdują się w sytuacji państwa, które dąży do najszybszego zakończenia wojny i do pokoju. Anglia i Francja, które wczoraj jeszcze były przeciw agresji, są za przedłużeniem wojny i przeciw zawarciu pokoju. [...] Próby angielskiego i francuskiego usprawiedliwienia tej swojej nowej pozycji danymi Polsce zobowiązaniami są, rzecz jasna, oczywiście bezpodstawne. O przywróceniu dawnej Polski [...] nie może być mowy. Toteż bezsensowne jest przedłużenie obecnej wojny pod hasłem odbudowania byłego państwa polskiego.

Źródło:

Zmowa. IV rozbiór Polski, wstęp i oprac. A.L. Szcześniak, Warszawa 1990, s. 181.

PYTANIA:

1. Jaki jest stosunek Mołotowa do państwa polskiego?
2. Jak sowiecki polityk ocenia zbliżenie między III Rzeszą a ZSRS?
3. Znajdź odpowiednie fragmenty w tekście uzasadniające przewrotność i obłudę też Mołotowa w odniesieniu do wojny między Francją i Wielką Brytanią a Niemcami.

DEKLARACJA IDEOWA POLSKIEJ ZJEDNOCZONEJ PARTII ROBOTNICZEJ (1948 r.)

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (PZPR) powstała 15 grudnia 1948 r., oficjalnie w wyniku połączenia Polskiej Partii Socjalistycznej z Polską Partią Robotniczą. W rzeczywistości komunisty z PPR, dysponujący faktyczną władzą oraz aparatem przymusu, siłą podporządkowali sobie PPS.

Cechami zasadniczymi demokracji ludowej w Polsce są: [...]

5. Ograniczenie, wypieranie i stopniowe usuwanie z życia gospodarczego elementów kapitalistycznych w mieście i na wsi przez nieprzejednaną walkę klasową przy równoczesnym dobrowolnym przeobrażaniu gospodarki drobnotowarowej w gospodarkę zespołową. [...]

W demokracji ludowej istnieją jeszcze warstwy kapitalistyczne. Należą do nich kapitaliści w przemyśle i handlu oraz najliczniejsza warstwa kapitalistyczna: kapitaliści wiejscy.

Warstwy te [...] dążą do zahamowania kursu ku socjalizmowi [...].

Droga do socjalizmu prowadzi przez dalszą walkę klasową, przez ograniczenie, wypieranie, a wreszcie zniesienie warstw wyzyskujących. [...]

Trwałe jednak zapewnienie dobrobytu chłopom pracującym [...] możliwe jest tylko przez zespołową gospodarkę wsi, prowadzoną w formie spółdzielczości produkcyjnej. Świadczy o tym najlepiej przykład Związku Radzieckiego. [...]

Partia stoi na gruncie wolności sumienia i wyznań religijnych [...], domaga się jednak od duchowieństwa wszystkich wyznań, aby lojalnie wypełniało swoje obowiązki wobec państwa ludowego. Partia będzie w nieprzejednany sposób zwalczała wszelkie tendencje reakcyjne, ukrywające się obłudnie pod płaszczykiem rzekomej obrony wiary. [...]

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza [...] jest organizatorem budownictwa fundamentów socjalizmu w naszym kraju. [...] Dlatego [...] musimy ściśle przestrzegać swej jednolitości ideologicznej na gruncie

marksizmu-leninizmu i dyscypliny organizacyjnej w działaniu [...].

Uchwała, która raz zapadła, musi być wykonana zwarcie i jednolicie przez wszystkich członków partii. Nie ma i nie może być w partii jakichkolwiek frakcji czy grup, które w naszych warunkach mogą i muszą stać się przewodnikiem obcych wpływów na partię i klasę robotniczą. Nie może być w partii miejsca dla poglądów sprzecznych z marksizmem-leninizmem.

Źródło:

Dokumenty programowe polskiego ruchu robotniczego 1878–1984, red. N. Kołomejczyk i B. Syzdek, Warszawa 1986, s. 439–441.

PYTANIA:

1. W odniesieniu do treści powyższego źródła zdefiniuj pojęcie walki klas.
2. Jakie miejsce w państwie komunistki przewidzieli dla Kościoła i wiary w Polsce „ludowej”?
3. Wskaż w tekście fragmenty świadczące dobitnie o antydemokratycznej i totalitarnej retoryce PZPR.

REFERAT CHRUSZCZOWA O KULCIE JEDNOSTKI, WYGŁOSZONY NA XX ZJEŹDZIE KOMUNISTYCZNEJ PARTII ZWIĄZKU SOWIECKIEGO (1956 R.)

Nikita Chruszczow (1894–1971) – sowiecki polityk, bliski współpracownik Józefa Stalina, po jego śmierci przywódca ZSRS, sekretarz generalny Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego w latach 1953–1964.

Stalin wprowadził pojęcie „wróg ludu”. Ten termin od razu zwalniał od konieczności wszelkiego udowodnienia błędów ideologicznych [...] ludzi, z którymi polemizowano; umożliwiało on zastosowanie najokrutniejszych represji, wbrew wszelkim normom praworządności rewolucyjnej, wobec każdego, kto w czymkolwiek nie zgadzał się ze Stalinem, kto był tylko podejrzany o wrogie zamiary [...]. Jako główny i w gruncie rzeczy jedyny dowód winy traktowano [...] przyznanie się” samego oskarżonego, przy czym to „przyznanie się” [...] uzyskiwano przez fizyczne środki oddziaływania na oskarżonego. Doprowadziło to do jaskrawego gwałcenia praworządności rewolucyjnej, do tego, że ofiarą padło wielu ludzi zupełnie niewinnych, którzy w przeszłości bronili linii partii.

Należy stwierdzić, że w stosunku do ludzi, którzy w swoim czasie występowali przeciwko linii partii, nie było częstokroć dostatecznie poważnych podstaw, by unicestwić ich fizycznie. Aby uzasadnić fizyczne unicestwienie takich ludzi wprowadzono właśnie formułę „wróg ludu”. [...]

Stalinowi całkowicie obce były cechy leninowskie: cierpliwa praca z ludźmi, uporczywe i żmudne wychowywanie ich, umiejętność poprowadzenia za sobą ludzi nie w drodze przymusu, lecz w drodze ideologicznego oddziaływania na nich przez cały kolektyw. Odrzucał on leninowską metodę przekonywania i wychowywania, przechodził z pozycji walki ideologicznej na drogę przemocy administracyjnej, na drogę masowych represji, na drogę terroru. [...] gwałcąc przy tym często wszelkie istniejące normy moralności oraz ustawy sowieckie. [...] Masowe aresztowania i deportacje wielu tysięcy ludzi, egzekucje bez sądu i normalnego śledztwa wywoływały stan niepewności, strach. [...]

Rozpatrując kwestię kultu jednostki powinniśmy przede wszystkim wyjaśnić, jaką szkodę przyniosło to interesom naszej partii. Włodzimierz Iljicz Lenin zawsze podkreślał rolę i znaczenie partii w kierowaniu socjalistycznym państwem robotników i chłopów, widząc w tym główny warunek pomyślnego budownictwa socjalizmu w naszym kraju. [...] Lenin nawoływał do jak najściślejszego przestrzegania wszystkich norm życia partyjnego, do realizowania zasad kolegalności w kierowaniu partią i krajem. [...]

Komisja zaznajomiła się z wielką ilością materiałów w archiwach NKWD, z innymi dokumentami oraz ustaliła liczne fakty fabrykowania spraw przeciwko komunistom, fałszywych oskarżeń, krzyczących naruszeń praworządności socjalistycznej, w wyniku czego zginęli niewinni ludzie. Wychodzi na jaw, że wielu pracowników partyjnych, [...] których uznano w latach 1937–1938 za „wrogów”, w rzeczy-

wistości nigdy nie było wrogami, szpiegami, szkodnikami itp., że w istocie zawsze byli oni uczciwymi komunistami, ale ich oczerniono, i czasem, nie wytrzymując barbarzyńskich tortur sami siebie oskarżali [...].

Towarzysze! Musimy zdecydowanie raz na zawsze obalić kult jednostki [...].

Źródło:

<http://stosunki-miedzynarodowe.pl/teksty-zrodlowe/przemowienia/1106-nikita-chruszczow-o-kulcie-jednostki-i-jego-szkodliwych-nastepstwach-tajny-referat-na-xx-zjeździe-kpwr-25-lutego-1956-r> [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Jakie były argumenty Chruszczowa na potwierdzenie tezy, że kult jednostki był wypaczeniem idei komunistycznych?
2. Jak myślisz, dlaczego krytyka stalinizmu przeprowadzona przez Chruszczowa odnosi się do represji wobec komunistów, a nie wobec ogółu społeczeństwa?
3. Co sądzisz o zastosowanym przez Chruszczowa przeciwstawieniu stalinizmowi tzw. norm leninowskich? Czy w istocie różniły się one zasadniczo od „błędów i wypaczeń” ery Stalina (por. wypowiedzi Lenina, s. 17)?

KOMUNISTYCZNA CHOINKA

Instrukcja Wydziału Propagandy KC PPR w sprawie „organizacji akcji noworocznej i gwiazdkowej”:

[...] Przy organizowaniu choinki dla dzieci [...] należy zwrócić uwagę na dobór ozdób choinkowych, które powinny zawierać nowe elementy, np. chorągiewki z barwami państw słowiańskich, modeliki narzędzi pracy, sylwetki robotników, herby miast, zwłaszcza na Ziemiach Odzyskanych itp.

Źródło:

Łucja Marek, Monika Bortlik-Dźwierzynska, *Za Marksem bez Boga. Laicyzacja życia społecznego w Polsce w latach 1945–1989*, Katowice 2014, s. 256.

PYTANIA:

1. Jakie intencje przyświecały pomysłodawcom ubierania choinki z wykorzystaniem przywołanych motywów i ozdób?
2. Jakie formy desakralizacji świąt Bożego Narodzenia dostrzegasz w powyższej instrukcji?

PROGRAMOWA ATEIZACJA

Instrukcja Wydziału Propagandy KW PZPR w Katowicach (ok. 1963 r.):

Zbyt mało znaczenia przywiązuje się do wykarczowania tradycji obowiązujących kalendarzowo świąt kościelnych. Nie sugeruje się ich likwidacji, jednak nie powinno się stale podkreślać ich znaczenia w telewizji, w radiu i prasie. Cały ciężar imprez i uroczystości związanych z wypoczynkiem świątecznym zimą należy skoncentrować na dniach 31 grudnia i 1 stycznia – Nowego Roku.

Źródło:

Łucja Marek, Monika Bortlik-Dźwierzynska, *Za Marksem bez Boga. Laicyzacja życia społecznego w Polsce w latach 1945–1989*, Katowice 2014, s. 258.

PYTANIA:

1. Jak sądzisz, dlaczego komuniści przywiązywali tak dużą wagę do rugowania tradycji i obrzędowości religijnej z życia społeczeństwa?

NARODOWY SOCJALIZM

SPENGLER O NIEMIECKIM CHARAKTERZE NARODOWYM

Oswald Spengler (1880–1936) – niemiecki filozof kultury, autor dzieła *Zmierzch Zachodu*, w którym doszukiwał się przyczyn przegranej przez Niemcy I wojny światowej. Jego prace wywarły duży wpływ na ideologię NSDAP.

A wreszcie to, co najważniejsze: nasza bezgraniczna potrzeba służenia komuś, słuchania kogoś, czczenia kogokolwiek lub czegokolwiek, wiernie jak pies, ze ślepą wiarą, bez żadnych sprzeciwów. Także to jest rysem zachowanym z pradawnych czasów, który w zestawieniu ze współczesnymi sprawami może być wielki lub rozpaczliwie komiczny, lecz zdominował dzieje naszych ksiąg, kościołów i partii. Żadna „sprawa”, żaden wódz – a nawet jego karykatura – nie mogą być w innym kraju tak pewnie bezwarunkowego posłuszeństwa: stanowi to ukryty skarb dla tego, kto umie go wykorzystać. [...]

Podsumujmy więc: nie istnieje dziś żaden inny naród, który tak potrzebowałby wodza, żeby być czymś, a nawet żeby mógł uwierzyć w siebie, lecz także żaden, który tyle mógłby znaczyć dla wielkiego wodza. We właściwym ręku niemal wszystkie jego wady staną się zaletami. To, co mogłoby zostać uruchomione potem, daleko przekracza zwykłe rachuby polityczne. [...]

Nic już dziś nie zostaje w świecie z czcigodnych form politycznego bytu, których dawność jest niemal nienaruszalną potęgą. Przemoc odstawiając się, ujawnia też sposobności. Dzieje powracają do swobody pradawnych instynktów, przed którymi niczym łup rozciągają się lądy i morza. Czy jesteśmy więc narodem na miarę czasów?

Źródło:

Oswald Spengler, *Historia, kultura, polityka. Wybór pism*, wybór A. Kołakowski, tł. A. Kołakowski, J. Łoziński, Warszawa 1990, s. 275.

PYTANIA:

1. Jakie cechy Niemców zmożesz wskazać na podstawie powyższego tekstu?
2. Czy patrząc z perspektywy prawie stu lat, które upłynęły od napisania tekstu, dostrzegasz w nim spełnione przewidywania?
3. Jak sądzisz, czy przypisywanie narodom dominujących cech zbiorowych jest słuszne? Uzasadnij odpowiedź.

WOLNOŚĆ A OBOWIĄZEK UTRZYMANIA RASY WEDŁUG HITLERA

Adolf Hitler (1889–1945) – przywódca ruchu narodowosocjalistycznego i dyktator Niemiec w latach 1933–1945. Jego książka *Mein Kampf* była uważana za „biblię” narodowego socjalizmu. Wraz z Leninem i Stalinem uznany za największego zbrodniarza w dziejach ludzkości.

To musi uwolnić go [człowieka] od wrażenia, że kierowanie ciałem jest wyłącznie sprawą jednostki. Nikomu nie wolno grzeszyć przeciw potomnym, to znaczy przeciw rasie. [...] Prawo do osobistej wolności jest drugie w hierarchii ważności w stosunku do obowiązku utrzymania rasy.

Źródło:

Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Kraków 1992, s. 49.

PYTANIA:

1. Jakie obowiązki wobec wspólnoty obywateli ma człowiek w państwie demokratycznym, a jakie wyłaniają się z powyższego tekstu?
2. Na jakim miejscu w hierarchii wartości świata demokratycznego stoi wolność, a jak postrzega ją Hitler?

HITLER – DBAŁOŚĆ O RASĘ NADRZĘDNYM CELEM PAŃSTWA

Zadaniem państwa narodowego będzie uczynienie rasy centrum życia społeczności. Na tym polu państwo narodowe musi naprawić szkody wynikające z obecnego lekceważenia tego problemu przez wszystkie partie. Musi zapewnić utrzymanie czystości rasy. Musi głosić prawdę, że dziecko jest najcenniejszym skarbem narodu. Musi dopilnować, żeby tylko zdrowi ludzie płodzili dzieci; że hańbą dla rodziców chorych lub mających dziedziczne defekty jest sprowadzanie dzieci na ten świat i że wielkim honorem jest powstrzymanie się od tego w takim przypadku. Ale z drugiej strony za naganne musi być uważane powstrzymywanie się od dania zdrowego dziecka narodowi. W tej sprawie państwo musi wystąpić jako powiernik tysiącletniej przyszłości, w obliczu której egoistyczne potrzeby jednostki nie liczą się i muszą ustąpić przed władzą państwa. Aby wypełnić ten obowiązek w praktyce, państwo musi skorzystać z nowoczesnych odkryć medycznych. Musi ogłosić za niezdolnych do prokreacji wszystkich tych, którzy są obciążeni widoczną dziedziczną chorobą albo są jej nosicielami; i należy podjąć praktyczne środki w celu sterylizacji tych ludzi. Z drugiej strony, konieczne jest wsparcie normalnej płodnej kobiety, aby jej płodność nie była ograniczona finansowym i ekonomicznym reżimem [...]. Państwo [...] musi być najwyższym obrońcą tego największego błogosławieństwa, jakim człowiek może być obdarzony.

Źródło:

Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Kraków 1992, s. 229.

PYTANIA:

1. Co według Hitlera powinno być głównym celem państwa niemieckiego?
2. Jakie podobieństwa do tez głoszonych przez Darwina, Spencera i Galtona (por. s. 11-14) dostrzegasz w koncepcji Hitlera?

O INŻYNIERII SPOŁECZNEJ W *MEIN KAMPF*

Państwo narodowe powinno na pierwszym miejscu podnieść związek małżeński z poziomu będącego ciągłym skandalem rasowym. Państwo powinno uświęcić go jako instytucję powołaną dla tworzenia istot na obraz i podobieństwo Boga, a nie dla tworzenia potworów będących mieszaniną człowieka i małpy. Protest, jaki jest wysuwany w imieniu ludzkości nie pasuje do pokolenia, które umożliwia najbardziej zdeprawowanym degeneratom rozmnażanie się [...], podczas gdy z drugiej strony środki antykoncepcyjne są dozwolone i sprzedawane w każdej aptece a nawet przez ulicznych domokrzędców, żeby dzieci nie rodziły się nawet wśród najzdrowszych naszych ludzi. W naszym obecnym państwie, którego funkcją ma być strzeżenie pokoju i porządku, nasza [...] burżuazja uważa za przestępstwo uniemożliwienie rozmnażania syfilitykom, gruźlikom i innym cierpiącym z powodu dziedzicznych chorób, kalekom i imbecydom. Ale praktyczne zapobieganie prokreacji wśród milionów naszych najlepszych ludzi nie jest uważane za zło, ani nie razi szlachetnej moralności tej klasy społecznej [...]. Inaczej użyliby swoich mózgów, aby znaleźć odpowiedź na pytanie, jak stworzyć warunki dla wyżywienia i utrzymania przyszłych istot, które będą zdrowymi przedstawicielami naszego narodu i muszą także zapewnić warunki dla pokoleń, które nastąpią po nich [...].

Źródło:

Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Kraków 1992, s. 228.

PYTANIA:

1. Jakie zadania stawia autor tekstu przed instytucją małżeństwa?
2. Jakie jest stanowisko państwa narodowosocjalistycznego wobec instytucji małżeństwa?

[...] *Jeśli zajdzie konieczność bezlitosnego odizolowania wszystkich nieuleczalnie chorych, może się [...] to wydać barbarzyństwem, ale będzie błogosławieństwem dla przyszłych pokoleń. Tymczasowy ból w tym stuleciu może oszczędzić cierpienia przyszłym pokoleniom.*

Źródło:

Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Kraków 1992.

PYTANIA:

1. Jakie miejsce w społeczeństwie Hitler wyznacza osobom nieuleczalnie chorym?
2. Jak w odniesieniu do koncepcji eugenicznych (por. s. 13–15) należy rozumieć określenie „bezlitosne odizolowanie”?

MAŁŻEŃSTWO W KONCEPCJI HITLERA

Wydanie walki syfilisowi oznacza walkę z prostytutką, [...] obecną modą, opinią publiczną i w końcu z fałszywą pruderią w pewnych kręgach. Pierwszym podstawowym warunkiem, jaki musi być wypełniony, zanim państwo może rościć sobie moralne prawo do walki z tymi wszystkimi rzeczami, jest ułatwienie zawierania wcześniejszych małżeństw [...]. Późne małżeństwa sankcjonują zwyczaj, który z każdego punktu widzenia jest i pozostanie hańbą ludzkości. Prostytcja jest hańbą ludzkości i nie może zostać usunięta metodami charytatywnymi, ani akademickimi. [...] Pierwszym lekarstwem musi być ustanowienie warunków takich, jak możliwość zawierania wcześniejszych małżeństw, zwłaszcza dla młodych mężczyzn – jako że kobiety są w tej materii stroną pasywną. [...] Małżeństwo nie jest celem samym w sobie, ale musi służyć większemu celowi, którym jest powiększanie i podtrzymywanie ludzkiego gatunku i rasy. To jest jego wyłączne znaczenie i cel. [...] Jeśli to uznamy, jasne się stanie, że instytucja małżeństwa musi być oceniana według tego, jak wypełnia przeznaczone jej funkcje. Dlatego wczesne małżeństwa są ważne, ponieważ młodzi nadal mają nieskazitelną siłę, która jest źródłem zdrowego potomstwa z nienaruszonymi siłami obronnymi. [...] Innymi słowy, rozwiązanie tej kwestii [...] nie może zostać dokonane bez zastosowania radykalnych środków. [...] Powodem, dla którego [w Republice Weimarskiej] wczesne małżeństwa są niemożliwe, jest [...] nonsensowna metoda regulowania płac, która zbyt mało uwagi zwraca na problem utrzymania rodziny. Tak więc będzie można stawić prostytutce czoło tylko wtedy, gdy poprzez radykalne reformy społeczne ułatwi się zawieranie wczesnych małżeństw.

Źródło:

Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Kraków 1992, s. 145.

PYTANIA:

1. Dlaczego wzmocnienie instytucji małżeństwa jest dla Hitlera tak istotne?
2. Jakie problemy społeczne miały być rozwiązane przez stworzenie warunków do wczesnego zawierania małżeństw?

ROSENBERG I MIT KRWI

Alfred Rosenberg (1893–1946) – czołowy hitlerowski ideolog rasowy, apologeta koncepcji wyższości rasy nordyckiej, twórca koncepcji istnienia „podludzi”, do których zaliczał głównie Żydów, Romów i Słowian. Minister Rzeszy do spraw Okupowanych Terytoriów Wschodnich.

Dziś jednak budzi się nowa wiara: mit krwi, wiara, że wraz z krwią broni się również boskiej istoty człowieka jako takiej. Wiara ucieleśniona w jak najbardziej oczywistej wiedzy, że krew nordycka przedstawia owo misterium, które zastąpiło i przewyciężyło dawne sakramenty [przekład własny].

Źródło:

Alfred Rosenberg, *Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, München 1934, s. 114.

PYTANIA:

1. Jakie „dawne sakramenty” ma na myśli Rosenberg?
2. Zastanów się nad możliwymi politycznymi i społecznymi konsekwencjami wcielenia w życie teorii Rosenberga.

GOEBBELS – JEDNOSTKA A WSPÓLNOTA

Joseph Goebbels (1897–1945) – minister propagandy III Rzeszy, jeden z czołowych przywódców i ideologów nazistowskich.

Jeżeli liberalizm stawiał jednostkę w centrum wszystkich rzeczy, to my zastępujemy indywiduum narodem i jednostkę wspólnotą. Oczywiście wolność jednostki musi przy tym zostać ograniczona, o ile koliduje z wolnością narodu lub jej zaprzecza [przekład własny].

Źródło:

Joseph Goebbels, *Revolution der Deutschen. 14. Jahre Nationalsozialismus*, Oldenburg 1933.

PYTANIA:

1. Porównaj powyższy tekst z zaleceniami Anatolija Łunczarskiego (zob. s. 20) odnoszącymi się do celów szkoły sowieckiej. Znajdź ich punkty wspólne.
2. Zastanów się nad konsekwencjami wcielenia w życie koncepcji Goebbelsa. Jak wyglądałby świat zorganizowany w taki sposób?

USTAWA O ZAPOBIEGANIU NARODZIN POTOMSTWA OBCIĄŻONEGO CHOROBA DZIEDZICZNĄ JAKO REALIZACJA ZAŁOŻEŃ INŻYNIERII SPOŁECZNEJ (1933 R.)

Zdominowany przez nazistów niemiecki Reichstag uchwalił 14 lipca 1933 r. prawo do zapobiegania narodzin potomstwa obciążonego chorobą dziedziczną. Jedenaście dni później ustawa została ogłoszona w Dzienniku Ustaw Rzeszy i weszła w życie.

[...]

§ 1

(1) Każdy, kto cierpi na chorobę dziedziczną, może zostać wysterylizowany chirurgicznie, jeżeli z doświadczenia nauk medycznych jest wysoce prawdopodobne, że jego potomstwo dozna poważnego uszkodzenia ciała lub zdrowia psychicznego.

(2) Do celów niniejszej ustawy dotknięty dziedziczną chorobą jest każdy, kto cierpi na jedną z następujących chorób:

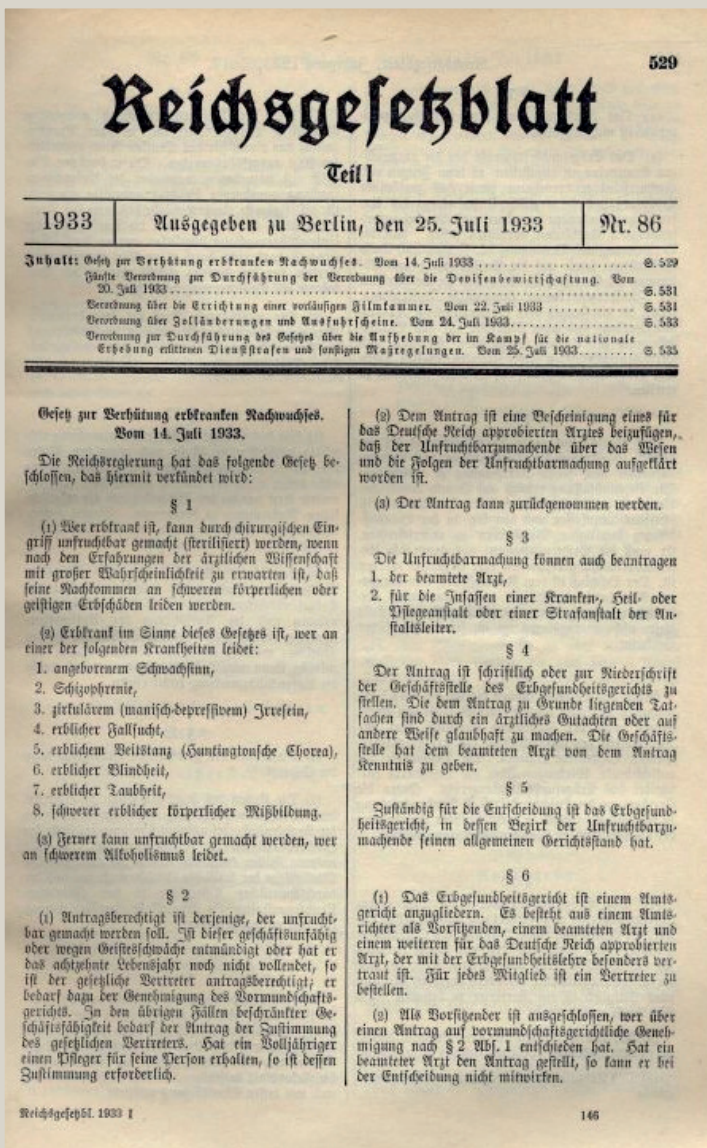
1. wrodzony imbecylyzm,
2. schizofrenia,
3. psychozy (maniakalno-depresyjne),
4. dziedziczna padaczka,
5. dziedziczna płasawica,
6. dziedziczna ślepotą,

- 7. dziedziczna głuchota,
- 8. ciężka dziedziczna wada rozwojowa.

(3) Można uczynić niepłodnym tego, który cierpi na ciężki alkoholizm.

§ 3

O sterylizację może [...] wnioskować lekarz urzędowy. [...]

Źródło:
Archiwum IPN.

PYTANIA:

1. Jaki był główny cel kontroli narodzin w III Rzeszy?
2. Odszukaj w powyższych wypisach źródłowych teksty, które mogły być dla ustawodawcy źródłem inspiracji. Uzasadnij odpowiedź.

USTAWY NORYMBERSKIE JAKO PRAWNE USANKCJONOWANIE RASIZMU W III RZESZY (1935 R.)

Norymberskie ustawy rasowe zostały uchwalone 15 września 1935 r. i jeszcze tego samego dnia ogłoszone na zjeździe NSDAP w Norymberdze. W pakiecie przyjętych przez niemiecki Reichstag ustaw znalazły się wówczas: Ustawa o obywatelstwie Rzeszy, Ustawa o ochronie krwi niemieckiej i niemieckiej czci oraz Ustawa o barwach i fladze Rzeszy.

Ustawa o obywatelstwie Rzeszy

[...]

§ 2

(1) Obywatelem Rzeszy jest tylko obywatel krwi niemieckiej i pokrewnej [...].

(3) Obywatel Rzeszy jest jedynym nosicielem pełni praw politycznych zgodnie z ustawami.

Ustawa o ochronie krwi niemieckiej i niemieckiej czci

[...]

§1

(1) Zabronione jest zawieranie małżeństw między Żydami a obywatelami krwi niemieckiej lub pokrewnej. Małżeństwa zawarte [...] są nieważne, nawet jeśli [...] zostały zawarte za granicą. [...]

§2

Zabronione jest współżycie pozamałżeńskie między Żydami a obywatelami krwi niemieckiej lub pokrewnej.

§3

Żydom nie wolno zatrudniać w gospodarstwie domowym obywaterek krwi niemieckiej lub pokrewnej poniżej 45. roku życia.

Źródło:

http://dydaktykahistorii.uni.lodz.pl/konspekty/przybysz_6.pdf [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Jak rozumiesz kilkakrotnie pojawiające się w źródle określenie „krew niemiecka lub pokrewna”?
2. Czy zgadzasz się z twierdzeniem, że po uchwaleniu ustaw norymberskich Żydzi w państwie niemieckim zostali wyjęci spod prawa i stali się bezpaństwowcami? Uzasadnij odpowiedź.

NARODOWY SOCJALIZM JAKO ŚWIECKA RELIGIA

Fragment tekstu „modlitwy” wzorowanej na modlitwie Ojczy nasz, obowiązkowo deklamowany przez niemiecką młodzież z Hitlerjugend.

Adolfie Hitlerze, tyś jest naszym wielkim wodzem

[...]

Niech przyjdzie Trzecia Rzesza Twoja

Niech wola Twoja będzie jedynym prawem na ziemi

Głosu Twego daj nam słuchać co dnia

[...]

Źródło:

Michael Hesemann, *Religia Hitlera*, tł. A. Walczy, Warszawa 2011, s. 318.

PYTANIA:

1. Jak sądzisz, dlaczego powyższy tekst był wzorowany na tekście modlitwy Ojczy nasz?
2. Jaka charakterystyczna cecha totalitaryzmu wyłania się z zaprezentowanego źródła?

PAKT RIBBENTROP-MOŁOTOW: TAJNY PROTOKÓŁ DO PAKTU O NIEAGRESJI MIĘDZY III RZESZĄ A ZSRS (1939 R.)

Moskwa, 23 sierpnia 1939 r.

Z okazji podpisania paktu o nieagresji między Rzeszą Niemiecką a ZSRS podpisani pełnomocnicy obu stron poruszyli w ściśle poufnej wymianie zdań sprawę wzajemnego rozgraniczenia sfer interesów obu stron. Wymiana ta doprowadziła do następującego wyniku:

1. Na wypadek przekształcenia terytorialno-politycznego obszaru należącego do państw bałtyckich (Finlandia, Estonia, Łotwa i Litwa), północna granica Litwy tworzy automatycznie granicę sfery interesów niemieckich i ZSRS, przy czym obie strony uznają roszczenia Litwy do terytorium wileńskiego.
2. Na wypadek terytorialno-politycznego przekształcenia terytoriów należących do państwa polskiego, sfery interesów Niemiec i ZSRS będą rozgraniczone w przybliżeniu przez linię Narew-Wisła-San. Kwestia, czy i w interesie obu uznane będzie za pożądane utrzymanie niepodległego państwa polskiego zostanie definitywnie zdecydowane dopiero w ciągu dalszego rozwoju wypadków politycznych. W każdym razie oba rządy rozwiążą tę kwestię na drodze przyjacielskiego porozumienia.
3. Jeżeli chodzi o południowy wschód Europy, to ze strony sowieckiej podkreśla się zainteresowanie Besarabią. Ze strony Niemiec stwierdza się zupełne desinteressment odnośnie do tego terytorium.
4. Protokół ten traktowany będzie przez obie strony w sposób ściśle tajny.

Źródło:

https://pl.wikisource.org/wiki/Tajny_protok%C3%B3l_do_paktu_III_Rzesza_-_ZSRR_z_23_sierpnia_1939 [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Co umawiające się strony rozumiały pod pojęciem „terytorialno-politycznego przekształcenia terytoriów należących do państwa polskiego”?

„ŁASKAWA ŚMIERĆ” – DECYZJA HITLERA O EKSTERMINACJI OSÓB CHORYCH PSYCHICZNIE I NIEPEŁNOSPRAWNYCH (1939 R.)

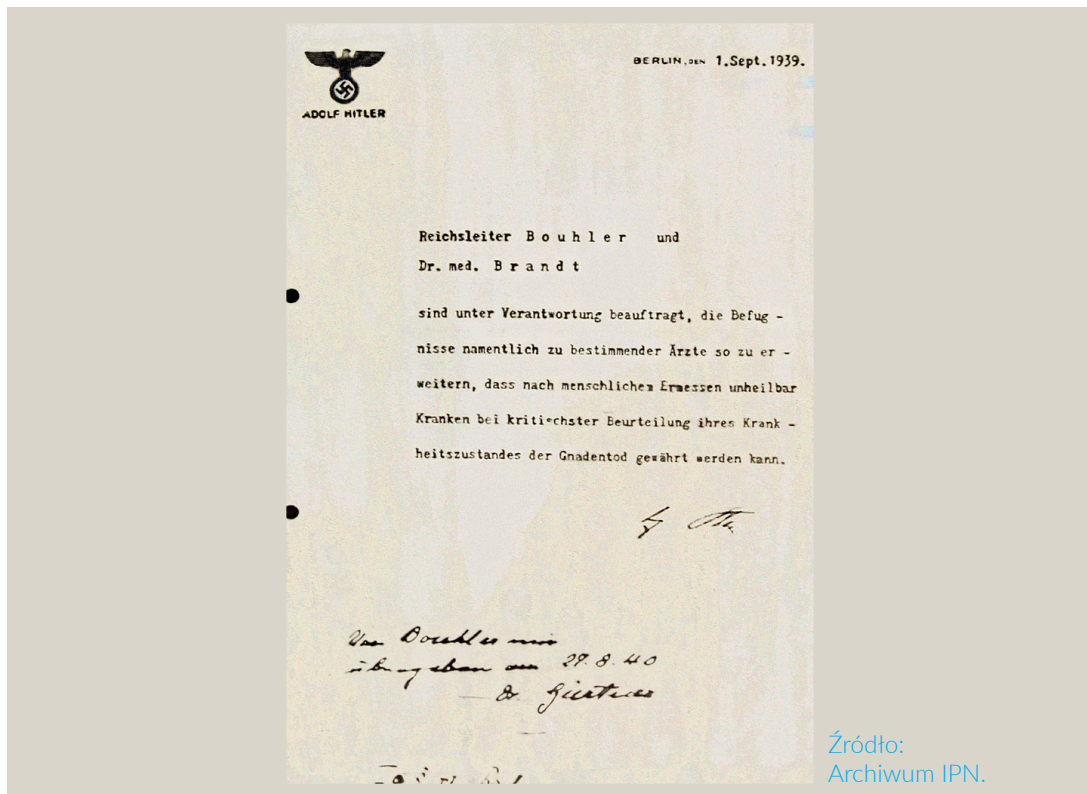
Rozkaz Hitlera upoważniający Phillipa Bouhlera i Karla Brandta (koordynatorów akcji uśmiercania chorych psychicznie i ułomnych) do kontynuacji i rozszerzenia akcji eutanazyjnej, nazywanej w dokumencie „łaskawą śmiercią” (por. apel B. Shawa – s. 15).

Berlin, 1 września 1939 r.

Reichsleiter Bouhler i dr medycyny Brandt są z mojego polecenia odpowiedzialni za rozszerzenie kompetencji lekarzy, którzy zostaną wymienieni z nazwiska, ażeby osobom według wszelkiego prawdopodobieństwa nieuleczalnie chorym wobec zupełnie krytycznej oceny stanu ich zdrowia można było zapewnić łaskawą śmierć.

PYTANIA:

1. Wskaż w tekście sformułowania stojące w jawnej sprzeczności z etyką zawodową i etyką naukową w medycynie.
2. Jak w kontekście jednej z naczelnych zasad etycznych w medycynie (*Primum non nocere* – łac. Po pierwsze nie szkodzić) oceniasz działalność dr. Brandta?

KONFERENCJA W WANNSEE – 20 STYCZNIA 1942 R.

Protokół z Wannsee – tajny dokument sporządzony w wyniku spotkania przedstawicieli centralnych instytucji Rzeszy Niemieckiej, które odbyło się 20 stycznia 1942 r. w willi Wannsee pod Berlinem. Celem konferencji było uzgodnienie wspólnej strategii wymordowania Żydów europejskich, zwanego eufemistycznie „ostatecznym rozwiązaniem kwestii żydowskiej”.

Tajna sprawa państwowa

[...]

Szef Policji Bezpieczeństwa i SD [Służby Bezpieczeństwa] Obergruppenführer SS Heydrich oznajmił na wstępie, że marszałek Rzeszy udzielił mu pełnomocnictw odnośnie poczynienia przygotowań do ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej w Europie [...].

[...] Kierownictwo przy opracowywaniu ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej, należy centralnie do Reichsführera SS i szefa niemieckiej policji [...] bez względu na granice geograficzne.

Szef Policji Bezpieczeństwa i SD złożył następnie krótką relację o walce prowadzonej dotychczas z tym przeciwnikiem. Najistotniejszymi momentami w niej są:

- wyparcie Żydów z poszczególnych dziedzin życia niemieckiego narodu,
- wyparcie Żydów z przestrzeni życiowej niemieckiego narodu.

W przebiegu realizacji tych dążeń rozpoczęto wzmocnioną i planową akcję przyspieszającą emigrację Żydów z terytorium Rzeszy – co stanowiło jedynie możliwe rozwiązanie tymczasowe.

Na podstawie zarządzenia marszałka Rzeszy utworzono w styczniu 1939 r. centralny urząd państwowy do spraw żydowskiej emigracji, którego kierownictwo powierzono szefowi Policji Bezpieczeństwa i SD. Głównym zadaniem tego urzędu było:

- podjąć wszelkie kroki celem przygotowania intensywniejszej emigracji Żydów,

b) kierować falą emigracyjną,

c) w poszczególnych przypadkach przyspieszać akcję emigracyjną.

Celem tych zadań było oczyszczenie w legalny sposób niemieckiej przestrzeni życiowej z Żydów. Wszystkie instancje zdawały sobie sprawę z minusów, wynikających z takiego forsowania emigracji. Trzeba było jednakże z góry zgodzić się na nie ze względu na brak innych dróg wiodących do rozwiązania. Kwestia ewakuacji Żydów była problematyczna [...] również dla krajów, do których fale emigracyjne były planowo skierowane. Rządy poszczególnych krajów podwyższyły opłaty związane z przyjęciem emigrantów, zaostrozono przepisy emigracyjne, ponadto porty były przepełnione. Te i szereg innych czynników utrudniały akcję emigracyjną Żydów.

[...]

Po uprzedniej akceptacji przez Führera, zastąpiono obecnie emigrację ewakuacją Żydów na Wschód, stanowiącą dalszą możliwość rozwiązania problemu. Akcję tę należy jednakże uważać jedynie za tymczasową, chociaż w trakcie jej realizacji gromadzi się owo praktyczne doświadczenie, które ma ogromne znaczenie w związku ze zbliżającym się ostatecznym rozwiązaniem kwestii żydowskiej. W przebiegu realizacji ostatecznego rozwiązania europejskiej kwestii żydowskiej zostanie wziętych pod uwagę 11 milionów Żydów.

[...]

W przebiegu realizacji ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej należy użyć Żydów do pracy na Wschodzie pod odpowiednim kierownictwem i w odpowiedni sposób. Ujęci w duże kolumny robocze z uwzględnieniem separacji obu płci, zostaną zdolni do pracy Żydzi skierowani na te terytoria w celu budowy dróg; przez naturalną eliminację odpadnie przy tym oczywiście duża ich część.

Pozostałych należy poddać odpowiedniemu traktowaniu; [...] w razie uwolnienia należałoby [ocalałych Żydów] uważać za zalążek nowej żydowskiej odbudowy (czego nas uczy historia). W trakcie praktycznej realizacji ostatecznego rozwiązania Europa zostanie przeczesana z Zachodu na Wschód. [...] Ewakuowani Żydzi będą stopniowo umieszczani w tzw. gettach przejściowych, skąd w dalszym ciągu przetransportuje się ich na Wschód.

[...]

Rozwiązanie kwestii żydowskiej oparte będzie na Ustawach Norymberskich, przy czym istotnym punktem jest ostateczne rozstrzygnięcie problemu mieszańców i małżeństw mieszanych.

Szef Policji Bezpieczeństwa i SD [...] wyjaśnia następujące punkty:

1. Mieszkańcy pierwszego stopnia.

W rozstrzygnięciu kwestii żydowskiej mieszkańcy pierwszego stopnia traktowani są jak Żydzi.

Wyjątek stanowią:

a) Mieszkańcy pierwszego stopnia pozostający w związku małżeńskim z przedstawicielem rasy aryjskiej i mający w tym związku dzieci (mieszkańcy drugiego stopnia). Mieszkańcy drugiego stopnia traktowani są jak członkowie rasy aryjskiej.

b) Mieszkańcy pierwszego stopnia, którzy przez wyższe instancje partii i państwa z określonych względów zaliczani są do wyjątków. Przy czym każdy taki przypadek zostanie ponownie wnikliwie przeanalizowany i nie jest wykluczone, że zapadnie nowa decyzja (niekoniecznie na korzyść mieszance). Warunkiem zaliczenia do grupy wyjątków są zasługi danego mieszance (nie zasługi rodziców bądź małżonka krwi aryjskiej).

Każdy mieszaniec pierwszego stopnia wykluczony z akcji ewakuacyjnej poddany zostanie sterylizacji. Ma to na celu przeciwdziałanie narodzinom nowych pokoleń mieszance i ostateczne oczyszczenie z nich narodu niemieckiego. Poddanie się sterylizacji jest dobrowolne, ale jest ono warunkiem pozostania na terenie Rzeszy Niemieckiej. Wysterylizowany „mieszaniec” jest następnie zwolniony z wszelkich ustaleń, którym dotychczas podlegał.

2. Mieszkańcy drugiego stopnia.

Mieszkańcy drugiego stopnia traktowani są w zasadzie jak członkowie rasy aryjskiej.

Jedynie w następujących przypadkach zaliczani są do rasy żydowskiej:

- a) gdy pochodzą z rodzin, gdzie zarówno ojciec jak i matka są mieszańcami,
- b) gdy ich charakterystyczny wygląd zewnętrzny wyraźnie wskazuje na to, że dany mieszaniec drugiego stopnia jest Żydem,
- c) gdy szczególnie negatywna opinia władz policyjnych i politycznych daje dowód na to, że mieszaniec drugiego stopnia przez swój stan emocjonalny i zachowanie zalicza się do Żydów.

Nie dopuszcza się wyjątków od wyżej wymienionych przypadków, nawet gdy mieszaniec drugiego stopnia wstąpił w związek małżeński z członkiem rasy aryjskiej.

3. Małżeństwa między Żydami i przedstawicielami rasy aryjskiej.

Należy wnikliwie przeanalizować każdy przypadek i rozważyć, czy żydowski małżonek/małżonka ma zostać objęty/objęta akcją ewakuacyjną, bądź czy przez wzgląd na skutki takiej decyzji dla krewnych niemieckiej krwi mieszańca powinien on zostać skierowany do getta.

4. Małżeństwa między mieszańcami pierwszego stopnia i przedstawicielami rasy aryjskiej.

a) Bezdzietne.

W przypadku małżeństw bezdzietnych mieszaniec pierwszego stopnia objęty jest akcją ewakuacyjną lub skierowany do getta (podobne postępowanie w przypadku małżeństw Żydów z przedstawicielami rasy aryjskiej; patrz p. 3).

b) Małżeństwa z dziećmi.

Dzieci pochodzące z tych małżeństw są mieszańcami drugiego stopnia. Jeśli dzieci te uznane są za Żydów, podlegają ewakuacji wraz z mieszańcem pierwszego stopnia, bądź zostają skierowane do getta. W przypadku, gdy dzieci te są uznane za pełnych Niemców, nie są objęte ewakuacją i zostają oddzielone do mieszańca pierwszego stopnia.

5. Małżeństwa pomiędzy dwoma mieszańcami pierwszego stopnia lub mieszańcem pierwszego stopnia i Żydem.

Małżeństwa te, wraz z dziećmi, traktowane są jak Żydzi, dlatego objęte są akcją ewakuacyjną bądź skierowane do getta.

6. Małżeństwa pomiędzy mieszańcem pierwszego stopnia i mieszańcem drugiego stopnia.

Małżonkowie bez względu na to, czy posiadają dzieci czy nie, objęci są ewakuacją lub skierowani do getta. Dzieci pochodzące z tych małżeństw zgodnie z zasadami rozróżniania ras uznane są za Żydów. Wykazują zdecydowanie więcej cech rasy żydowskiej niż mieszańcy drugiego stopnia.

[...] sterylizacja jest doskonałym rozwiązaniem na szeroką skalę. Tym bardziej, że mieszaniec stojąc przed wyborem ewakuacji bądź sterylizacji, na pewno wybierze to drugie. [...] Aby uprościć problem małżeństw mieszanych, należy rozważyć różne możliwości, które miałyby za cel ustawowe unieważnienie takich małżeństw. [...] Żydzi zatrudnieni w zakładach ważnych z punktu widzenia produkcji wojennej nie mogą być ewakuowani, dopóki nie ma dla nich zastępstwa.

Sekretarz stanu dr Bühler stwierdził, że Generalne Gubernatorstwo byłoby zadowolona, gdyby od niego rozpoczęto rozwiązywanie tego problemu, gdyż tutaj problem transportu nie jest skomplikowany i względnie zatrudnienie nie hamowałoby przebiegu tej akcji. Należałoby usunąć Żydów z terytorium Generalnego Gubernatorstwa jak najszybciej, bo właśnie tutaj Żyd stanowi duże niebezpieczeństwo jako nosiciel epidemii i poza tym wywołuje stale zaburzenia w gospodarczej strukturze kraju z powodu ciągłego uprawiania pokątnego handlu. Zresztą wśród około 2,5 miliona Żydów wchodzących tu w rachubę, większość jest niezdolna do pracy.

Sekretarz stanu dr Bühler dodatkowo stwierdził, że kierownictwo przy opracowywaniu rozwiązania kwestii żydowskiej w Generalnym Gubernatorstwie należy do szefa Policji Bezpieczeństwa i SD [...]. [Bühler] miałby tylko jedną prośbę – by kwestia żydowska na tym terytorium została jak najszybciej rozwiązana.

Źródło:

https://www.jhi.pl/uploads/attachment/file/88/Protok__konferencji_w_Wannsee.pdf
[dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Komu powierzono opracowanie akcji, o której mowa w dokumencie?
2. Jakie etapy akcji zrealizowano przed konferencją? Jakie dalsze działania omówiono podczas spotkania?
3. Zwróć uwagę na określenia: „ostateczne rozwiązanie”, „ewakuacja na Wschód”, „poddanie odpowiedniemu traktowaniu”, „deportacja”, „wysiedlenie”. Zastanów się nad ich rzeczywistym znaczeniem.
4. Kogo w dokumencie określano mianem „mieszkańca”? Na jakie kategorie podzielono „mieszkańców” i dlaczego?
5. W jaki sposób traktowano małżeństwa mieszane?

NACJONALIZM INTEGRALNY

NACJONALIZM WEDŁUG DONCOWA

Dmytro Doncow (1883–1973) – ukraiński pisarz, dziennikarz i działacz polityczny. Twórca koncepcji nacjonalizmu integralnego, którego zasady wyłożył w książce *Nacjonalizm* z 1926 r. Tezy Doncowa wprowadziła do swojego programu politycznego skrajnie szowinistyczna Organizacja Nacjonalistów Ukraińskich (OUN), w czasie II wojny światowej odpowiedzialna za ludobójstwo ludności polskiej na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej.

Nacjonalizm integralny to skrajna odmiana nacjonalizmu, odrzucająca suwerenność narodu na rzecz władzy, która działa w jego interesie i od którego jest niezależna. Zwolennicy nacjonalizmu integralnego postulują stworzenie niezależnego państwa. Istnienie państwa przedkładają ponad interes narodu, w imieniu którego walczą o jego ustanowienie.

To na woli (nie na rozumie), na dogmacie (nie na udowodnionej prawdzie), na niemotywowanym porywie (a nie na regule) musi być zbudowana nasza narodowa idea, jeśli chcemy utrzymać się na powierzchni okrutnego życia. [...] Bez przemocy i żelaznej bezwzględności niczego w historii nie stworzono. [...] przemoc i wojna oto metody, przy pomocy których wybrane narody szły drogą postępu. Przemoc to jedyny sposób, pozostający w dyspozycji [...] narodów zbydlęconych przez humanizm.

Źródło:

Bogumił Grott, *Ukraiński nacjonalizm a polska polityka wobec Ukrainy i Ukraińców*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 7–8, s. 36.

PYTANIA:

1. Wskaż te fragmenty wypowiedzi Doncowa, które świadczą o jego wrogości do cywilizacji europejskiej. Uzasadnij odpowiedź.
2. Na jakich przesłankach Doncow buduje swoją koncepcję postępu? Do poglądów jakich myślicieli się odwołuje?

DEKALOG UKRAIŃSKIEGO NACJONALISTY (1929 R.)

Autorem *Dekalogu ukraińskiego nacjonalisty* był Stepan Łenkawski, jeden z liderów OUN. Opublikowana przez niego w 1929 r. broszurka była w swojej wymowie bluźnierczym zaprzeczeniem zasad moralnych, na jakich opiera się cywilizacja chrześcijańska.

[...]

7. Nie zawahasz się spełnić największej zbrodni, kiedy tego wymaga dobro sprawy.
8. Nienawiścią oraz podstępem będziesz przyjmował wrogów Twego Narodu.

[...]

10. Będziesz dążył do rozszerzenia siły, sławy, bogactwa i obszaru państwa ukraińskiego nawet drogą ujarznienia cudzoziemców.

Źródło:

https://pl.wikipedia.org/wiki/Dekalog_ukrai%C5%84skiego_nacjonalisty [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Jakimi wartościami powinien kierować się ukraiński nacjonalista?
2. Jak sądzisz, dlaczego Łenkawski oparł stworzony przez siebie kodeks na schemacie dekalogu (motto wstępne oraz dziesięciopunktowy zbiór zasad)?

DYREKTYWA DOWÓDCY UPA NA WOŁYNIU W SPRAWIE EKSTERMINACJI POLAKÓW (1943 R.)

W 1943 r. z inicjatywy dowódcy Ukraińskiej Armii Powstańczej (UPA) na Wołyniu, Dmytro Kłaczkiwskiego (ps. „Kłym Sawur”), nacjonałiści rozpoczęli metodyczne mordowanie ludności polskiej. W upowskich dokumentach wołyńskie ludobójstwo określano eufemistycznie mianem „oczyszczuwalnoy antypols’koi akcji”.

[...] powinniśmy przeprowadzić wielką akcję likwidacji polskiego elementu. Przy odejściu wojsk niemieckich należy wykorzystać ten dogodny moment dla zlikwidowania [...] całej ludności polskiej, zamieszkałej na terytorium zachodnich obwodów Ukrainy.

Źródło:

https://pl.wikipedia.org/wiki/Dmytro_Klaczkowski [dostęp: 1.03.2020].

PYTANIA:

1. Jak sądzisz, działania którego państwa mogły być dla przywódców UPA inspiracją do rozpoczęcia akcji eksterminacyjnej Polaków?
2. Analizując przebieg walk na froncie wschodnim, odpowiedz, dlaczego nacjonałiści ukraińscy zdecydowali się rozpocząć „antypolską akcję” właśnie w 1943 r.?

Emblemat Związku Faszystów Ukraińskich, ekstremistycznej organizacji z okresu międzywojennego, powiązanej ideowo i strukturalnie z Organizacją Nacjonalistów Ukraińskich (domena publiczna).

DOŚWIADCZENIE – PERSPEKTYWY NA WIEK XXI

KARDYNAŁ VON GALEN O HITLEROWSKIEJ AKCJI EUTANAZYJNEJ

Klemens August von Galen (1878–1946) – niemiecki duchowny, biskup Münster w latach 1933–1946, kardynał i błogosławiony Kościoła katolickiego. Zagorzały antynazista, znany ze stanowczego sprzeciwu wobec hitlerowskiej akcji eutanazyjnej. Operację zabijania „życia niewartego życia” Galen określał usankcjonowanym przez państwo morderstwem.

Akcję o kryptonimie T4 rozpoczęto na podstawie dekretu Hitlera o eutanazji z 1 września 1939 r. Celem akcji była eliminacja osób chorych psychicznie, które nie rokowały wyleczenia. Operację, będącą zaplanowanym na gruncie teorii eugenicznej mordem, nadzorował Karl Brandt, osobisty lekarz Hitlera. Przeznaczonych do eksterminacji pacjentów szpitali i ośrodków przewożono do wskazanych miejsc zabijania: Grafeneck, Brandenburg, Hartheim, Sonnenstein, Bernburg oraz Hadamar. Wkrótce akcja została rozszerzona na okupowane tereny Polski. Interwencje hierarchów Kościoła rzymskokatolickiego doprowadziły do oficjalnego przerwania programu eutanazji w 1941 r. Liczbę ofiar akcji T4 szacuje się na co najmniej 70 tys. osób. Łącznie w latach II wojny światowej Niemcy naziści uśmiercili 200 tys. osób upośledzonych i niepełnosprawnych.

Biada ludowi Niemiec, gdzie zabija się niewinnych, a ich mordercy pozostają bezkarni. [...] Nie mamy do czynienia z maszynami, końmi i krowami, których jedyny cel polega na służeniu ludzkości, wytwarzaniu dóbr dla człowieka. Maszyny można złomować, a zwierzęta zaprowadzić do rzeźni, kiedy nie spełniają już swoich funkcji. Nie, mamy do czynienia z ludzkimi istotami, naszymi bliźnimi, naszymi braćmi i siostrami. Z biednymi chorymi ludźmi – jeśli chcecie: ludźmi nieproduktywnymi. Ale utracili oni prawo do życia? Czy wy i ja sam mamy prawo żyć tylko tak długo, jak długo jesteśmy użyteczni, dopóki inni uznają nas za takich?

Źródło:

Joanna Lubecka, „Obiekty miłosierdzia”. Zawłaszczanie i implementacja elementów doktryny i rytuału chrześcijańskiego w III Rzeszy, [w:] *Misericordia Domini. Seria: Znak symbol rytuał*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2016, s. 135.

PYTANIA:

1. Jaka operacja kryła się pod kryptonimem T4?
2. Dlaczego biskup von Galen potępiał hitlerowski program eutanazji? Jakich użył argumentów?

TOTALITARYZM BRUNATNY I TOTALITARYZM CZERWONY WEDŁUG ARENDT

Hanna Arendt (1906–1975) – niemiecka teoretyk polityki, filozof i publicystka.

Z powodu swojego żydowskiego pochodzenia Hanna Arendt uciekła w 1941 r. do Stanów Zjednoczonych, gdzie rozpoczęła badania nad totalitaryzmem w Niemczech i Związku Sowieckim. Nie znajdując wśród dotychczasowych ustrojów politycznych (despotyzmu, tyranii, oligarchii, absolutyzmu i wadliwej demokracji) cech charakterystycznych dla systemów sowieckiego i nazistowskiego, określiła te ostatnie mianem totalitaryzmu. W swej opublikowanej w 1951 r. pracy *Korzenie totalitaryzmu* przeanalizowała oba zbrodnicze ustroje, wskazując na ich zadziwiające podobieństwa. Wykazała, iż zło systemów totalitarnych nie polegało na działaniu jednostek, lecz na zorganizowaniu wspólnoty politycznej w taki sposób, że wszyscy, którzy ją tworzyli, zostali włączeni w system zbrodni. Każdy postrzegał siebie jako mały znaczący element i pod wpływem strachu, wykonując konkretne, z pozoru banalne zadania, przyczyniał się

do napędzania maszyny przemocy. Tragiczny był fakt, że dotyczyło nie tylko sprawców, lecz także ofiar.

Zasadnicza różnica między współczesnymi dyktaturami a wszystkimi tyraniami z przeszłości polega na tym, że terror stosowany jest obecnie już nie jako środek zniszczenia i zastraszenia oponentów, lecz jako narzędzie rządzenia doskonale posłusznymi masami ludzkimi. Terror, taki jakim go dziś znamy, uderza niesprowokowany, jego ofiary są niewinne nawet z punktu widzenia prześladowców. Tak było w hitlerowskich Niemczech, gdzie pełny terror skierowano przeciwko Żydom, tj. przeciwko ludziom o pewnych szczególnych cechach niezależnych od ich konkretnego zachowania. W Rosji Sowieckiej sytuacja jest bardziej zagmatwana [...]. Z jednej strony, system bolszewicki, w odróżnieniu od nazistowskiego, nigdy nie przyznał, że mógłby stosować terror przeciwko niewinnym ludziom, i chociaż w świetle pewnych praktyk może to zakrawać na hipokryzję, jest to różnica istotna. Z drugiej strony, praktyka rosyjska jest nawet bardziej „nowoczesna” od niemieckiej. Arbitralności terroru nie ograniczają tu nawet podziały rasowe. Ponieważ dawne kategorie klasowe od dawna zarzucono, każdy obywatel może w Rosji nagle stać się ofiarą policyjnego terroru.

Źródło:

Hannah Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, cz. 1, tł. D. Grinberg, Warszawa 2008, s. 30.

PYTANIA:

1. Na jakie podobieństwa ustrojowe nazistowskich Niemiec i stalinowskiej Rosji wskazała Arendt?
2. Jakie różnice dostrzegła publicystka w represjach stosowanych w narodowo-socjalistycznych Niemczech i w bolszewickiej Rosji?

LOGIKA „MORDERCY ZZA BIURKA” WEDŁUG ARENDT

Adolf Eichmann (1906–1962) – pracownik Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy, główny realizator planu anihilacji ludności żydowskiej w Europie, określany mianem „logistyka Holokaustu”.

Nie, [Eichmann] nie znalazł się w obliczu „groźby natychmiastowej śmierci”, a ponieważ z wielką dumą oświadczył, że zawsze „spełniał swoje obowiązki” i wykonywał wszystkie rozkazy, jak wymagała tego złożona przezeń przysięga – dołożył, rzecz jasna, wszelkich starań, aby zawsze pogorszyć, nie zaś złagodzić „skutki popełnionego czynu”. Jedynymi „okolicznościami łagodzącymi”, na jakie się powołał, było to, że starał się, „na ile to tylko było możliwe, unikać niepotrzebnych komplikacji” przy wykonywaniu swego zadania.

Źródło:

Hannah Arendt, *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, tł. A. Szostkiewicz, Kraków 2010, s. 121.

PYTANIA:

1. Czym Eichmann usprawiedliwiał swoją zbrodniczą działalność?
2. Co sprawiło, że Eichmann stał się tak skutecznym organizatorem masowego ludobójstwa?

OFIARY JAKO OGNIWO ZBRODNICZEGO SYSTEMU WEDŁUG ARENDT

Złożone z Żydów Sonderkommando [oddziały specjalne w gettach i obozach niemieckich] uczestniczyły wszędzie w eksterminacji. Dopuszczały się one czynów zbrodniczych „w zamiarze uratowania się od groźby natychmiastowej śmierci”, a żydowskie rady starszych współdziałały z nazistami dlatego, że ich członkowie sądzili, iż uda im się uniknąć „skutków groźniejszych niż faktycznie powstałe”.

Źródło:

Hannah Arendt, *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, tł. A. Szostkiewicz, Kraków 2010, s. 119.

PYTANIA:

1. Dlaczego niektórzy Żydzi współdziałali z Niemcami w eksterminacji swoich rodaków?
2. Czym wyjaśnisz powody różnych zachowań w obliczu tych samych tragicznych sytuacji?

PODOBIEŃSTWA MIĘDZY NARODOWYM SOCJALIZMEM A KOMUNIZMEM WEDŁUG SNYDERA

Timothy Snyder (ur. 1969 r.) – amerykański historyk, profesor uniwersytetu Yale, specjalizuje się w historii Polski i Europy Środkowej. Autor wielu książek poświęconych historii tego regionu w XX w.

Zarówno w Związku Radzieckim, jak i w nazistowskich Niemczech postulowano pewne utopie, które nie wytrzymałyby zderzenia z rzeczywistością, po czym realizowano je w formie masowego mordy: Stalin uczynił to jesienią 1932 r., Hitler natomiast jesienią 1941 r. Utopia Stalina polegała na kolektywizacji Związku Radzieckiego w dziewięć do dwunastu tygodni, Hitlera natomiast na podbiciu go w takim samym czasie. Każdy z tych planów wydaje się retrospektywnie całkowicie niewykonalny, obydwa jednak realizowano, zastępując rzeczywistość kłamstwami, nawet gdy klęska stała się oczywista. Zabici ludzie dostarczali post factum argumentów za prawidłowością obranego kierunku.

Źródło:

Timothy Snyder, *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, tł. B. Pietrzyk, Warszawa 2011, s. 418.

PYTANIA:

1. Na czym polegały zdaniem Snydera podobieństwa między narodowym socjalizmem a stalinowskim komunizmem?
2. Nazwij wydarzenia oznaczone w tekście datami rocznymi.
3. Czy jesteś zdania, że wydarzenia te są kluczowe dla zbrodniczej działalności komunistycznej Rosji i narodowosocjalistycznych Niemiec? Podaj przykłady innych zbrodniczych działań obu reżimów.

GEOGRAFIA ZBRODNI KOMUNISTYCZNYCH I NAZISTOWSKICH WEDŁUG SNYDERA

Regionem najboleśniej doświadczonym działaniami reżimów nazistowskiego i stalinowskiego stały się skrwawione ziemie: obecnie jest to obszar obejmujący Sankt Petersburg i zachodni skraj Federacji Rosyjskiej, większą część Polski, kraje bałtyckie, Białoruś oraz Ukrainę. Tutaj nałożyły się i weszły w interakcję potęga oraz złe zamiary ustrojów nazistowskiego i sowieckiego.

Źródło:

Timothy Snyder, *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, tł. B. Pietrzyk, Warszawa 2011, s. 414.

PYTANIA:

1. Którą część Polski ma na myśli amerykański historyk?
2. Czy zgadzasz się z jego tezą, że „skrwawione ziemie” ograniczają się do terenów państw słowiańskich?

STANISŁAW BARAŃCZAK – JEŻELI PORCELANA, TO WYŁĄCZNIE TAKA (1977 R.)

Stanisław Barańczak (1946–2014) – polski poeta, krytyk i tłumacz, przedstawiciel nurtu Nowej Fali, działacz opozycji antykomunistycznej.

*Jeżeli porcelana, to wyłącznie taka,
której nie żal pod butem tragarza lub gąsienicą czołgu;
jeżeli fotel, to niezbyt wygodny, tak aby
nie było przykro podnieść się i odejść;
jeżeli odzież, to tyle, ile można unieść w walizce,
jeżeli książki, to te, które można unieść w pamięci,
jeżeli plany, to takie, by można o nich zapomnieć,
kiedy nadejdzie czas następnej przeprowadzki
na inną ulicę, kontynent, etap dziejowy
lub świat:*

*kto ci powiedział, że wolno ci się przyzwyczajać?
kto ci powiedział, że cokolwiek jest na zawsze?
czy nikt ci nie powiedział, że nie będziesz nigdy
w świecie
czuł się jak u siebie w domu?*

Źródło:

Stanisław Barańczak, *Wiersze zebrane*, Kraków 2006, s. 218.

PYTANIA:

1. Na jaką cechę wieku totalitaryzmów zwraca uwagę poeta?
2. Jakie konsekwencje dla jednostki mają próby realizacji utopii?

Fragment wystawy *Klisze pamięci. Labirynty* autorstwa Mariana Kołodzieja, więźnia Auschwitz, nr obozowy 432 (fot. B. Januszewski).

WYBRANE MATERIAŁY STUDYJNE

LITERATURA

- Arendt H., *Eichmann w Jerozolimie. Rzecz o banalności zła*, tł. A. Szostkiewicz, Kraków 2010.
- Arendt H., *Korzenie totalitaryzmu*, tł. D. Grinberg, M. Szawiel, Warszawa 2008.
- Aron R., *Opium intelektualistów*, tł. Cz. Miłosz, Warszawa 2000.
- Aronson E., Pratkanis A., *Wiek propagandy. Używanie i nadużywanie perswazji na co dzień*, Warszawa 2008.
- Bäcker R., *Totalitaryzm: geneza, istota, upadek*, Toruń 1992.
- Bocheński J.M., *Lewica, religia, sowietologia*, oprac. J. Parys, Warszawa 1996.
- Camus A., *Człowiek zbuntowany*, tł. J. Guze, Warszawa 1998.
- Courtois S., Werth N., Panné J.-L., Paczkowski A., Bartosek K., Margolin J.-L., *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 1999.
- Czas totalitaryzmu. Stalinizm, faszyzm, nazizm i pokrewne systemy polityczne w XX wieku*, red. J. Szymoniczek, E.C. Król, Warszawa 2011.
- Friedrich C., Brzezinski Z.K., *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Cambridge 1956.
- Heller M., *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Kraków 2015.
- Hesemann M., *Religia Hitlera*, tł. A. Walczy, Warszawa 2011.
- Kotakowski L., *Główne nurty marksizmu*, t. 1–3, Warszawa 2009.
- Krakowski P., *Sztuka Trzeciej Rzeszy*, Kraków 2002.
- Lucas R.C., *Zapomniany Holokaust. Polacy pod okupacją niemiecką 1939–1944*, przedm. N. Davies, tł. S. Stodulski, Poznań 2012.
- Marek Ł., Bortlik-Dźwierzynska M., *Za Marksem bez Boga. Laicyzacja życia społecznego w Polsce w latach 1945–1989*, Katowice 2014.
- Miłosz Cz., *Zniewolony umysł*, Kraków 1989.
- Montefiore S., *Potwory. Historia zbrodni i okrucieństwa*, tł. J. Korpanty, Warszawa 2010.
- „Operacja polska” NKWD 1937–1938 [Teki edukacyjne IPN], Kraków–Warszawa 2017.
- Orwell G., *Hołd dla Katalonii i inne teksty o hiszpańskiej wojnie domowej*, wybór i oprac. P. Davison, wpraw. C. Hitchens, tł. L. Kuzaj [et al.], Warszawa 2006.
- Orwell G., *Rok 1984*, tł. T. Mirkowicz, Warszawa 2010.
- Piłsudski J., *Myśli o bolszewizmie*, [w:] *W obronie niepodległości. Antykomunizm w II Rzeczypospolitej*, red. J. Kłoczowski, F. Musiał, wybór i oprac. H. Głębocki [et al.], Kraków 2009.
- Poradowski M., *Dziedzictwo rewolucji francuskiej*, Wrocław 2001.
- Ryszka F., *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*, Wrocław 1964.
- Snyder T., *Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem*, tł. B. Pietrzyk, Warszawa 2011.
- Sołżenicyn A., *Archipelag GUŁag*, t. 1–3, Poznań 2015.

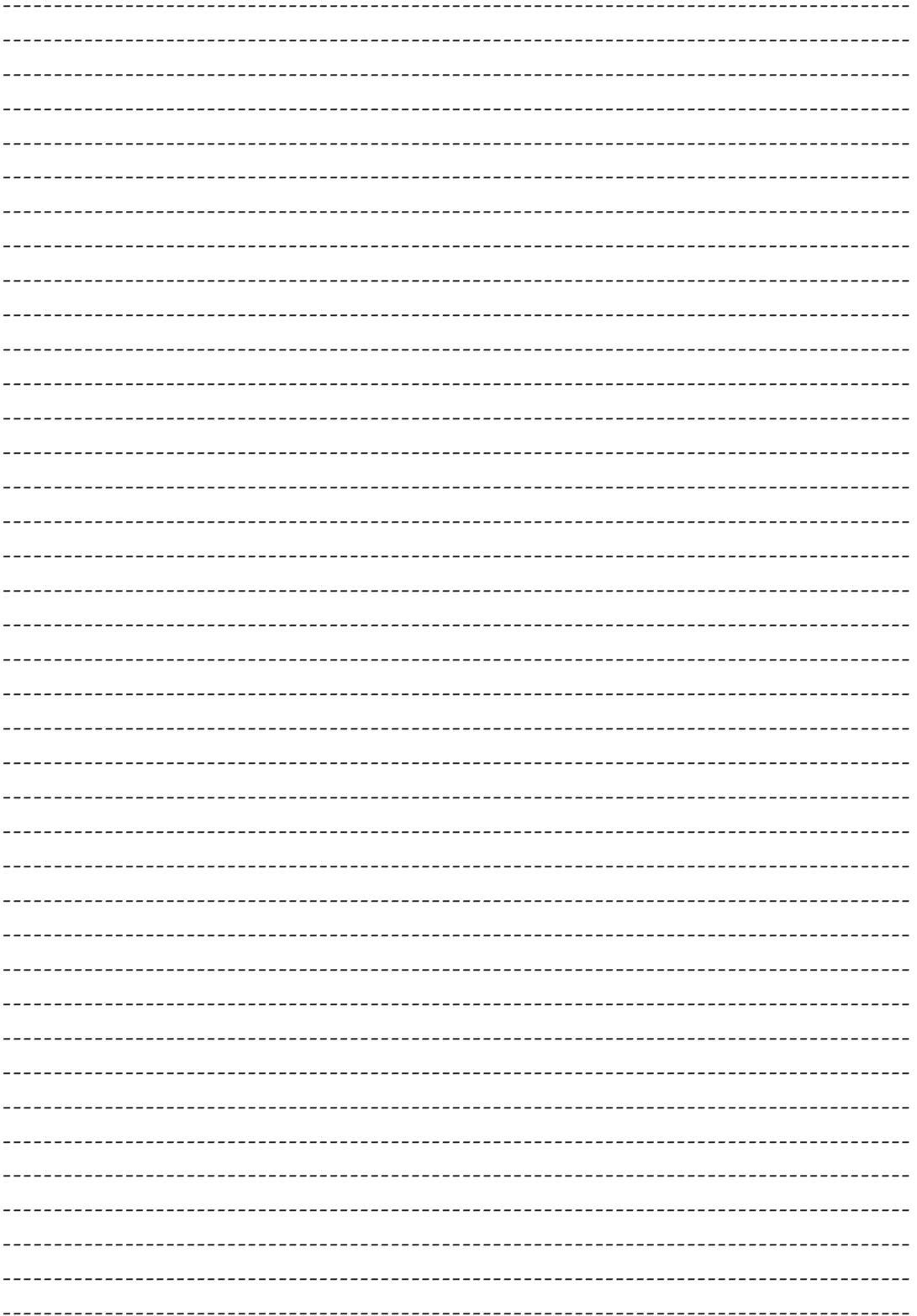
- Sugalska I., *Eugenika. W poszukiwaniu istoty niemieckiego totalitaryzmu*, Poznań 2015.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, t. 2–3, Warszawa 2011.
- Thomson O., *Historia propagandy*, tł. S. Głąbiński, Warszawa 2001.
- Totalitaryzm a zachodnia tradycja*, red. M. Kuniński, 2006.
- Totalitaryzm. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Amerykańską Akademię Nauk w marcu 1953 roku*, red. C.J. Friedrich, Warszawa 2019.
- Totalitaryzmy XX wieku. Idee. Instytucje. Interpretacje*, red. W. Kozub-Ciembroniewicz [et al.], Kraków 2011.
- Urbankowski B., *Czerwona msza czyli uśmiech Stalina*, t. 1–4, Warszawa 2014.
- Wichert W., *Kult przywódcy w III Rzeszy w filmie propagandowym „Triumf woli”*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2015, z. 3.
- Wspomnienia Rudolfa Hössa, komendanta obozu oświęcimskiego*, Warszawa 1956.
- Zbrodnia pomorska 1939* [TeKa edukacyjna IPN], Bydgoszcz–Gdańsk–Warszawa 2019.

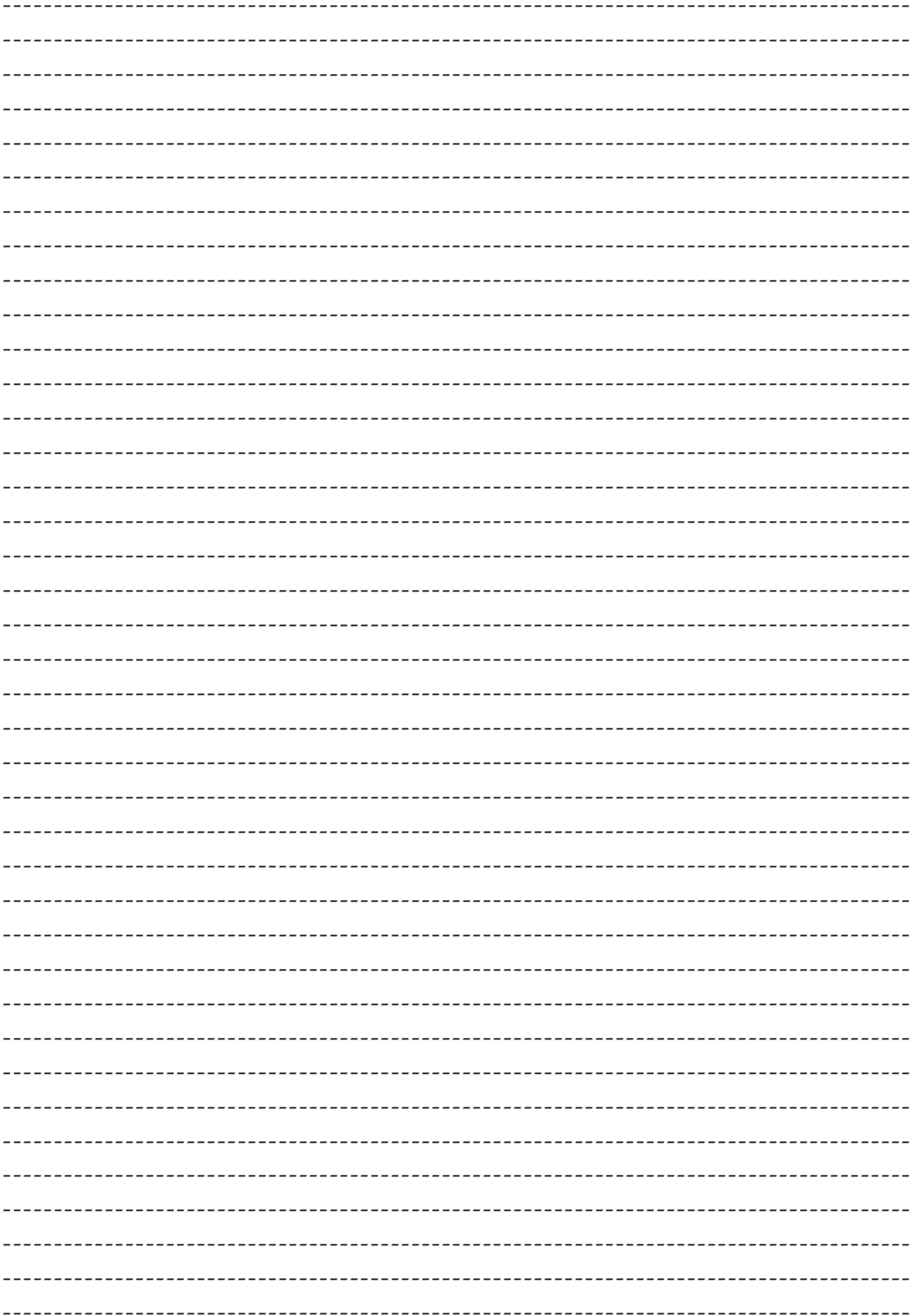
FILMOGRAFIA

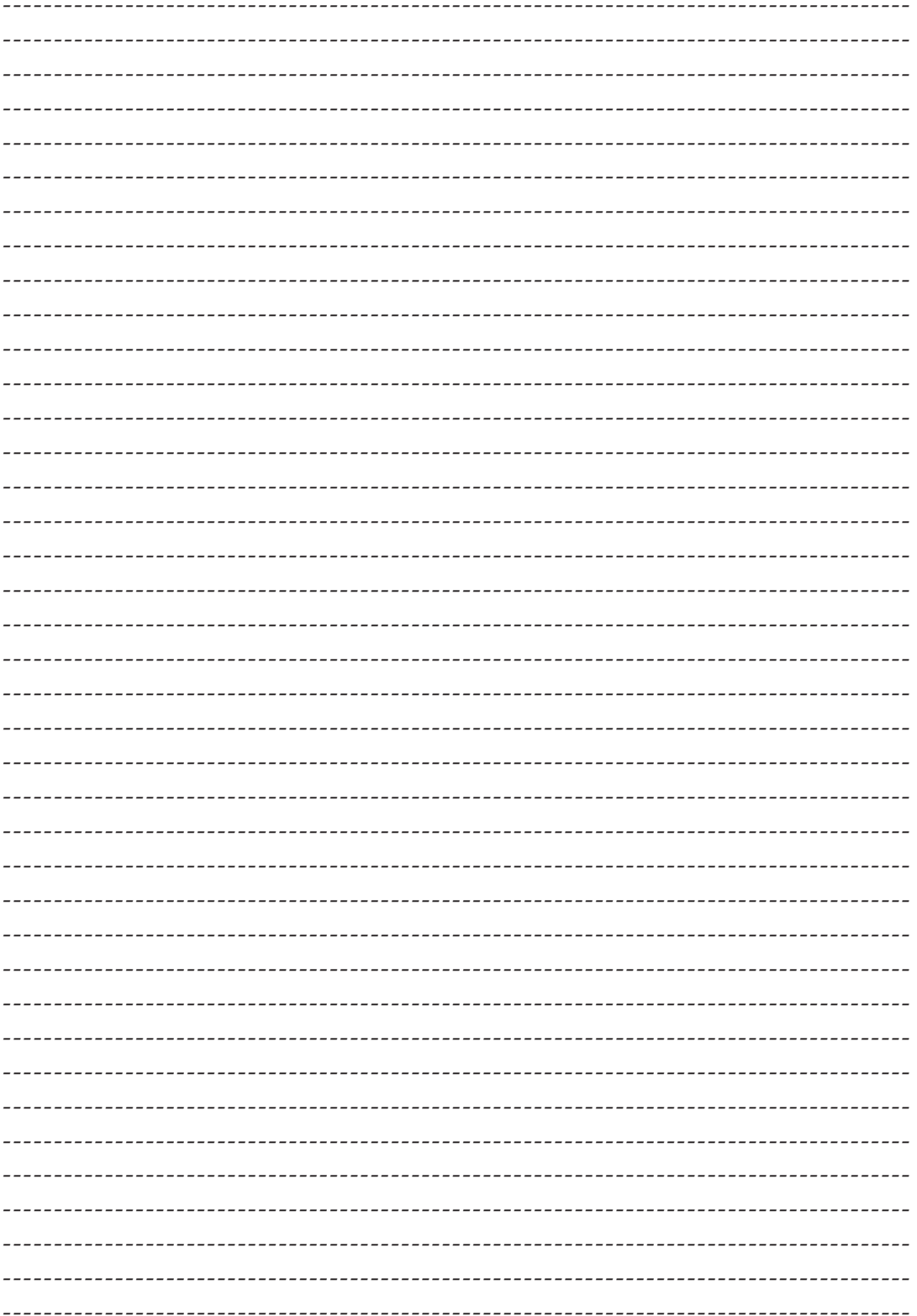
- 1984, reż. M. Radford (1984).
- Danton*, reż. A. Wajda (1983).
- Defilada*, reż. A. Fidyk (1989).
- Dreszcze*, reż. W. Marczewski (1981).
- Eugenika w imię postępu*, reż. G. Braun (2010).
- Europa, Europa*, reż. A. Holland (1990).
- Iwan Groźny*, reż. S. Eisenstein (1944).
- Pancernik Potiomkin*, reż. S. Eisenstein (1925).
- Powrót do ojczyzny*, reż. G. Ucicky (1941).
- Przesłuchanie*, reż. R. Bugajski (1982).
- Sowiecka historia*, reż. E. Šnore (2008).
- Ściana*, reż. A. Parker (1982).
- Transformacja – od Lenina do Putina*, odc. 1–4, reż. G. Braun (2012–2016)
- Triumf woli*, reż. L. Riefenstahl (1934).
- Wielki bieg*, reż. J. Domaradzki (1981).
- Żyd Süß*, reż. V. Harlan (1940).

Plakat promujący film 1984 z 1984 r. w reż. Michaela Radforda (domena publiczna).

SPIS TREŚCI

ANTECEDENCJE – CZASY NOWOŻYTNE	5
Nasiona totalitaryzmu w Hobbесowskiej koncepcji państwa	5
Filozofia versus religia według Woltera	6
Jednostka a „wola powszechna” według Rousseau	7
KORZENIE – REWOLUCJA FRANCUSKA I WIEK XIX	8
REWOLUCJA FRANCUSKA	8
Wolność, równość... terror	8
MARKSIZM	8
<i>Manifest Komunistyczny</i> o metodach osiągnięcia celu	8
<i>Manifest Komunistyczny</i> o zniesieniu własności prywatnej	9
<i>Manifest Komunistyczny</i> o proletariacie i moralności burżuazyjnej	9
<i>Manifest Komunistyczny</i> o zaniku narodowości	10
Zysk oparty na przemocy według Marksa	10
Rodzina przyszłości według Engelsa	11
DOBÓR NATURALNY. DARWINIZM SPOŁECZNY	11
Podporządkowanie ludzi prawom przyrody według Darwina	11
Przeniesienie teorii Darwina na stosunki społeczne według Spencera	12
Krytyka zorganizowanej dobroczynności według Spencera	12
RASIZM. EUGENIKA. NIETZSCHEANIZM	13
de Gobineau – prekursor rasizmu	13
Systemowe doskonalenie „rasy ludzkiej” według Galtona	14
„Słabeuszy unicestwiać” – etyka biologiczna w ujęciu Abderhaldena	15
Shaw o „humanitarnym zabijaniu”	15
„Nadczłowiek” i jego wrogowie według Nietzschego	15
PRAKTYKA – WIEK XX	16
KOMUNIZM	16
Lenin o imperializmie jako najwyższym stadium kapitalizmu	16
Lenin o konieczności rewolucyjnego terroru	17
Lenin o nowej komunistycznej moralności	17
Apel Stalina do chłopów o udział w rewolucji	17

Stalin o metodzie sprawowania rządów	18
Terroryzm rewolucyjny według Trockiego	18
Wychowanie sowieckie według Łunczarskiego	19
Komunizm wobec chrześcijaństwa według Łunczarskiego	20
<i>Rozkaz operacyjny nr 00485 ludowego komisarza spraw wewnętrznych (NKWD) ZSRS Nikołaja Jeżowa, dotyczący rozpoczęcia „operacji polskiej” – Moskwa, 11 sierpnia 1937 r.</i>	20
Przemówienie Mołotowa na Sesji Rady Najwyższej ZSRS, wygłoszone 31 października 1939 r.	21
Deklaracja ideowa Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1948 r.)	22
Referat Chruszczowa o kulcie jednostki, wygłoszony na XX Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego (1956 r.)	23
Komunistyczna choinka	24
Programowa ateizacja	24
NARODOWY SOCJALIZM	25
Spengler o niemieckim charakterze narodowym	25
Wolność a obowiązek utrzymania rasy według Hitlera	25
Hitler – dbałość o rasę nadrzędnym celem państwa	26
O inżynierii społecznej w <i>Mein Kampf</i>	26
Małżeństwo w koncepcji Hitlera	27
Rosenberg i mit krwi	27
Goebbels – jednostka a wspólnota	28
Ustawa o zapobieganiu narodzin potomstwa obciążonego Chorobą dziedziczną jako realizacja założeń inżynierii społecznej (1933 r.)	28
Ustawy norymberskie jako prawne usankcjonowanie rasizmu w III Rzeszy (1935 r.)	30
Narodowy socjalizm jako świecka religia	30
Pakt Ribbentrop-Mołotow: tajny protokół do paktu o nieagresji między III Rzeszą a ZSRS (1939 r.)	31
„Łaskawa śmierć” – decyzja Hitlera o eksterminacji osób chorych psychicznie i niepełnosprawnych (1939 r.)	31
Konferencja w Wannsee – 20 stycznia 1942 r.	32
NACJONALIZM INTEGRALNY	35
Nacjonalizm według Doncowa	35
<i>Dekalog ukraińskiego nacjonalisty (1929 r.)</i>	35
Dyrektywa dowódcy UPA na Wołyniu w sprawie eksterminacji Polaków (1943 r.)	36

DOŚWIADCZENIE – PERSPEKTYWY NA WIEK XXI	37
Kardynał von Galen o hitlerowskiej akcji eutanazyjnej	37
Totalitaryzm brunatny i totalitaryzm czerwony według Arendt	37
Logika „mordercy zza biurka” według Arendt	38
Ofiary jako ogniwo zbrodniczego systemu według Arendt	38
Podobieństwa między narodowym socjalizmem a komunizmem według Snydera	39
Geografia zbrodni komunistycznych i nazistowskich według Snydera	39
Stanisław Barańczak – <i>Jeżeli porcelana, to wyłącznie taka</i> (1977 r.)	40
WYBRANE MATERIAŁY STUDYJNE	41
LITERATURA	41
FILMOGRAFIA	42
NOTATKI	44

Kadr z filmu *Ściana* z 1982 r. w reż. Alana Parkera (domena publiczna).

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Oddział w Gdańsku